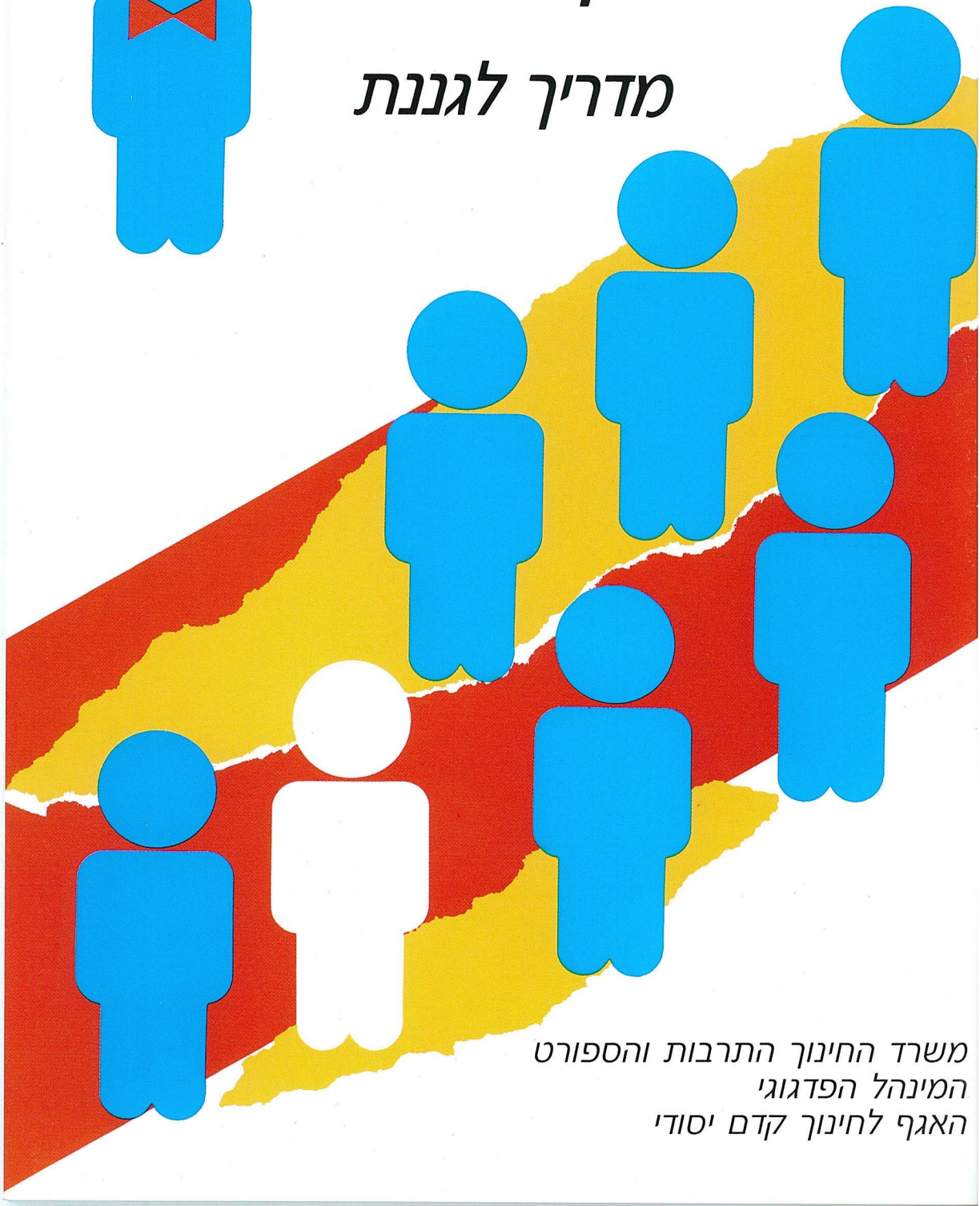
אורח חיים דמוקרטי בגן הילדים

מדריך לגננת

משרד החינוך התרבות והספורט
המינהל הפדגוגי
האגף לחינוך קדם יסודי

חברות הוועדה
דליה לימור - יו"ר

אהובה פומרנץ
נעמי כהן

ייעוץ פדגוגי
ד"ר נחמה ניר-יניב
ד"ר רינה מיכאלוביץ

עריכה לשונית - נעמי פרידמן
גרפיקה - אלונה דגני
הדפסה - דפוס רם

צרור תודות לחברות שקראו, ניסו, האירו, העירו ושיפרו:
שרה ברוך, רינה שוורץ, זהבה ליברמן, יהודית עין-דור, נעמי כספי, אהובה כץ, מרים טל וגננות נוה עופר.

*תודה מיוחדת לגננת **נעמי כהן**, אשר בהשראת עבודתה החינוכית, המיישמת הלכה למעשה את אורח החיים הדמוקרטי בגן, נכתבה חוברת זו.*

הוצאה שניה 1996

אורח חיים דמוקרטי בגן הילדים

מדריך לגננת

משרד החינוך התרבות והספורט
המינהל הפדגוגי
האגף לחינוך קדם יסודי

תל-אביב כסלו תשמ"ח 1988

התוכן

פתח דבר 1

מהי דמוקרטיה 3

הגדרת המושג דמוקרטיה

זכויות הילד 4

הגדרת יעדי החינוך לדמוקרטיה בגן-הילדים 6

הנחות היסוד

המטרות

דרכים לחינוך לאורח חיים דמוקרטי בגן-הילדים 7

אווירה דמוקרטית בגן-הילדים

יחסי גומלין בין הפרט ובין החברה: 8

לוח מעשים טובים

לוח "מר-שמח" 9

לוח בעיות והצעות 10

שימוש בתכנים שגרתיים בגן לשם הדגשת ערכים והתנהגויות דמוקרטיים:

חברות 11

תקשורת 12

הסעת אנשים והובלת מצרכים 13

חגי ישראל: ראש השנה ויום הכיפורים. 14

סוכות ופורים 15

משחקי שולחן 17

שימוש ברכיבי משחק השולחן כדרך להתנסות באורח חיים דמוקרטי (טבלה) 18

כיבוד החוק והמשפט 19

הגדרת החוק

שמירת החוק בגיל הרך 20

השיפוט המוסרי על פי קולברג וליקונה 21

הבהרת נושא החוק בגן הילדים 23

החוקים שאנו מכירים 24

הכול שומרים על חוקי הכנסת

ספר "חוקי הגן שלי" 25

הצורך בחוקים 26

פעילות א' - חוק וסדר

פעילות ב' - התנסות בקביעת חוקים

קבלת החלטות וקביעת חוקים בגן הילדים 27

טבלה - דוגמה לשילוב הנושא בתחום החינוך לניקיון 29 ▪ 30

תכנים ייחודיים בנושא חינוך לדמוקרטיה 31

אני שונה וכולנו שווים

מטרות על

מטרות אופרטיביות

דוגמאות לשונות של ילדים

גורמים מזמנים לטיפול בשונות של ילדים 32

הצעות לסיורים

פעילויות 33 ▪ 38

שיחות במליאה

נושאים לדיון ב"מעגל הקסם"

המחזת סיפור

לוח "מי-בא"

משחקים דידקטיים

המשחק החופשי

עבודות יצירה

התמונה האמנותית

עבודה עם הורים

שימוש בחומר ספרותי

משחקי חברה.

מוסדות _____ 39
מטרות
גורם מזמן
סוגי מוסדות
מוסדות שבהם נקבעים החוקים והנוהלים של המדינה
המוסדות המשרתים את הציבור
הצעות לסיורים במוסדות ציבור _____ 40
שיחות לפני הסיורים ובעקבותיהם _____ 41
פינות המשחק _____ 42

שיתוף פעולה עם הורים _____ 43
המטרות
השלבים
סדרת מפגשי הורים: _____ 44
מפגש ראשון - הצעה לגיבוש חברתי
מפגש שני - הרחבת ההיכרות בין ההורים
מפגש שלישי - שיחות על בעיות משותפות
מפגש רביעי (ומפגשים נוספים) - התנסות בהליכי הדמוקרטיה
תכנון אירוע משותף להורים ולילדים _____ 46
לכולם מותר להציע - תיבת הצעות
הצעה לפעילות - סיעור מוחין _____ 47
הקשר שלי לגן _____ 49

נספחים _____ 51
תכניות המופעלות במערכת הגיל הרך
קדמ"ה - נושאים לדיון
חינוך לדמוקרטיה - נחמה ניר-יניב ויעל גבריאלי
כיבוד החוק והמשפט - יעל גבריאלי _____ 53
"מעגל הקסם" - שושנה קדרון _____ 55
מפגשים של ילדי גן יהודים וערבים והוריהם - לילי גינצבורג _____ 56
משדרים שבהם קיימים אלמנטים דמוקרטיים בטלוויזיה החינוכית _____ 58

חומר עיוני _____ 59
מטרתה של חברה דמוקרטית: טיפוח מחנכת אוטונומית - נחמה ניר יניב
עקרונות החינוך לדמוקרטיה ויישומם באקלים תקשורתי תומך בכיתות הגן - יעקב גל-אור
חינוך לדמוקרטיה ולדו-קיום - אלוף הר-אבן _____ 71

ביבליוגרפיה _____ 77

מוסדות ____ 39
מטרות
גורם מזמן
סוגי מוסדות
מוסדות שבהם נקבעים החוקים והנוהלים של המדינה
המוסדות המשרתים את הציבור
הצעות לסיורים במוסדות ציבור ____ 40
שיחות לפני הסיורים ובעקבותיהם ____ 41
פינות המשחק ____ 42

שיתוף פעולה עם הורים ____ 43
המטרות
השלבים
סדרת מפגשי הורים: ____ 44
מפגש ראשון - הצעה לגיבוש חברתי
מפגש שני - הרחבת ההיכרות בין ההורים
מפגש שלישי - שיחות על בעיות משותפות
מפגש רביעי (ומפגשים נוספים) - התנסות בהליכי הדמוקרטיה
תכנון אירוע משותף להורים ולילדים ____ 46
לכולם מותר להציע - תיבת הצעות
הצעה לפעילות - סיעור מוחין ____ 47
הקשר שלי לגן ____ 49

נספחים ____ 51
תכניות המופעלות במערכת הגיל הרך
קדמ"ה - נושאים לדיון
חינוך לדמוקרטיה - נחמה ניר-יניב ויעל גבריאלי
כיבוד החוק והמשפט - יעל גבריאלי ____ 53
"מעגל הקסם" - שושנה קדרון ____ 55
מפגשים של ילדי גן יהודים וערבים והוריהם - לילי גינצבורג ____ 56
משדרים שבהם קיימים אלמנטים דמוקרטיים בטלוויזיה החינוכית ____ 58

חומר עיוני ____ 59
מטרתה של חברה דמוקרטית: טיפוח מחנכת אוטונומית - נחמה ניר יניב
עקרונות החינוך לדמוקרטיה ויישומם באקלים תקשורתי תומך בכיתות הגן - יעקב גל-אור
חינוך לדמוקרטיה ולדו-קיום - אלוף הר-אבן ____ 71

ביבליוגרפיה ____ 77

מתולדות המין האנושי אנו למדים, כי מאז ומעולם חי האדם בתוך חברה.
חוקרים רבים, שעיינו בתופעה זו, הגיעו לכלל מסקנה שהאדם מטבעו יצור חברתי הוא -
רעיון המשתמע גם מדברי התורה:
*"ויאמר ה' אלוהים **לא טוב** היות האדם לבדו, אעשה לו עזר כנגדו".*

מטרתנו לחנך לקבלת עול הדמוקרטיה במובנה הפנימי והעמוק,
שהוא שוויון ערך האדם, כל אדם, למרות הבדלי השקפה מוצא ולאום.
נוכל להתקיים בתוכנו בשלום, רק אם נקבל בלב שקט את העובדה,
שאנו שונים זה מזה, אך שווים זה לזה.

מדברי יצחק נבון,
שר החינוך והתרבות

פתח דבר

חינוך לאורח חיים דמוקרטי *הוא מדריך נוסף, המכוון לסייע לך בעבודתך החינוכית בגן הילדים. בשמו טמון רמז למהותו: הוא אמור לסייע בידך בהקניית ערכים דמוקרטיים בדרכים שיהיה בהן כדי להניח תשתית ליישומם של ערכים אלה כאורח חיים.*

החינוך לסובלנות כלפי הזולת ולכיבוד זכויותיו, ליחס נאות לשונה, לבחירה בעקבות שיקול דעת ולכיבוד בחירתו של האחר - בכל אלה ניתן וראוי לעסוק מן הגיל הרך.

כיבוד החוק ושמירה עליו הינם נחלתה של חברה מתוקנת ויסוד מוסד לאורח חיים דמוקרטי. ואנו, מחנכות הגיל הרך, נקראות לתרום את חלקנו לקידום משימה זו בהטמנת זרע ראשון גם בתחום זה.

התשתית לכיבוד החוק והמשפט זהה לתשתית שבחינוך לדמוקרטיה, והמסד לשני נושאים אלה הוא הערכים. המחנכת תוכל לעסוק בהם במהלך העשייה היום-יומית בגנה, בחברת הילדים, כשהיא מקנה לחניכיה הרגלים וכללי התנהגות נאותים כאורח חיים.

בחוברת תמצאי הצעות ורעיונות לטיפוח אורח חיים דמוקרטי ולשילובו בגני הילדים בחיי היום-יום. כך היא כוללת אוסף רעיונות ומראי מקומות, מתוך הכתובים. החוברת מיועדת בעיקרה לגילאי חובה. כתמיד מוטל עליך להפעיל שיקול דעת בבחירת המתאים לחניכיך וליכולתם. כל הנאמר הובא כדי לעורר אותך לחשיבה יוצרת ועצמאית בבחינת "ראה וחדש" ולא "ראה וקדש".

אני מאחלת לך הנאה מן העיון במדריך והצלחה ביישום הפעילויות.

רינה מיכלוביץ

מהי דמוקרטיה?

הגדרת המושג "דמוקרטיה"

מתוך "המילון החדש" של **אבן-שושן**

דמוקרטיה - שלטון העם, משטר מדיני שבו נמצא השלטון בידי נבחרי העם ובאי כוחו.

(מיוונית: דמוס-עם, קרטוס - כוח)

דמוקרט - 1. תומך במשטר של שלטון העם, בממשלה של באי כוח העם ונבחריו.

2. אדם הרואה את האחרים בחברה כשווים לו בזכויותיהם ואינו שואף להתנשא על האחרים ולהטיל עליהם את מרותו.

(מקורות נוספים: עיין ערך **דמוקרטיה**, באנציקלופידה העברית.)

זכויות הילד

כפי שנקבעו בהצהרת האו"ם ב-1959

★ הזכות ליהנות מחיבה, אהבה והבנה.
★ הזכות להזנה נאותה, לדיור נאות ולטיפול רפואי נאות.
★ הזכות ללמוד חינם וליהנות ממשחק ומבילוי.
★ הזכות לקבל שם ולהשתייך לעם.
★ הזכות לטיפול מיוחד לילדים מוגבלים.
★ הזכות להיות בין הראשונים לקבלת עזרה בעת אסון.
★ הזכות להיות חבר פעיל בחברה ולפתח את הכשרונות האישיים.
★ הזכות לגדול בעולם של שלום ואחווה בין העמים.
★ הזכות להיות מוגן מפני כל צורה של הזנה, אכזריות וניצול.
★ הזכות ליהנות מהזכויות האלה ללא הבדל גזע, צבע, מין, דת ומוצא לאומי או חברתי.

מגילת הילדים

"השלום ישכון בארץ; אך ורק
באכול כל ילד לשובע,
בלובשו מעטה חם בחורף
ובלומדו בשלווה את שיעורו.

וכך משוחרר מרעב, אימה ומחסור
ובלי שים לב לגזע, דת או עור,
ישא ראשו בחיוך אל-על
ואמונתו באדם בעיניו תעל."

הקדשה פרי עטה של דורותי רויט,
מתוך "רכב עם השמש".

הגדרת יעדי החינוך לדמוקרטיה בגן הילדים

נושא "החינוך לדמוקרטיה" משתלב היטב בחינוך הקדם-יסודי, המושתת על יסודות ותהליכים דמוקרטיים, ומשמעותו - התחשבות בייחודו של כל פרט: ילד, הורה, גננת, מדריכה, מפקחת.
חינוך לדמוקרטיה מאפשר חופש בחירה בין אלטרנטיבות, חשיבה ביקורתית, שאיפה להתפתחות ולקידום הפרט, כדי שיוכל כאזרח, לממש את **הטוב והמעולה** בערכי חברתו ומדינתו.

הנחות היסוד

- ★ המוסד החינוכי מאפשר לילד, החל מהגיל הרך, **לבחור בחירה חופשית** בפעילויות המתאימות ליכולתו, להתעניינותו ולקצב התקדמותו. (הילד בוחר במה לשחק, עם מי, היכן ומתי.)
- ★ המחנכת מזמנת לילד פעילויות, שבאמצעותן הוא **רוכש מיומנויות חברתיות**. גורם חשוב בתהליך זה הוא תקשורת נאותה בין כל הגורמים: בין הילדים עצמם, בין הגננת לילדים ובינה לבין ההורים ובין המפקחת לגננת.
- ★ טיפוח ותקשורת חיובית משפר את אקלים הכיתה ומאפשר למידה מתוך חופש, יצירתיות, פעלתנות ושמחה.

הילד **שותף** לעתים קרובות **בקביעת החוקים בגן** וביישומם, ומשתתף באופן פעיל בארגונו ובסידורו של הגן. הפעילויות מחנכות את הילד לעזרה הדדית במסגרת חברת הילדים ולאחריות כלפי העתיד.

המטרות

- ★ הילד יפתח מיומנות של סובלנות וסבלנות.
- ★ הילד יפתח מיומנות של קשב, תרבות דיבור והרגלי שיחה עם הזולת: יקשיב לזולתו מתוך כבוד ונימוס ויביע את מחשבותיו בבהירות כדי לאפשר לזולת להבינו.
- ★ הילד יכיר ויכבד כל אדם ללא הבדל מוצא ואורח חיים.
- ★ הילד יקבל בנכונות מרבית את השונה וישתף אותו בפעילויותיו.
- ★ הילד ילמד לבחור ברצוי לו על פי העדפה אישית ולנמק את בחירתו.
- ★ הילד ילמד להגן על בחירתו ולעמוד על זכותו לבחור.
- ★ הילד ילמד גם לוותר על מה שבחר לטובת זולתו.
- ★ הילד ילמד לכבד את בחירת חבריו.
- ★ הילד יהיה **שותף** בקביעת הכללים והחוקים בגני הילדים.

דרכים לחינוך לאורח חיים דמוקרטי בגן הילדים

אווירה דמוקרטית בגן-הילדים

גן הילדים במהותו ובמבנהו הינו "ערש הדמוקרטיה".

חינוך לדמוקרטיה הינו נושא מופשט. למרות זאת, ניתן להמחישו וליישמו בעבודתנו בגן עם הצוות, עם הילדים וההורים. כאשר הגננת תשלב עקרונות דמוקרטיים (קבלת אחריות ויכולת לבחור) בחיי היום יום, ותדגיש אותם בתכני הלימוד ובפעילויות השונות, היא תיצור את התנאים לאווירה דמוקרטית בגנה.

*יצירת **אווירה דמוקרטית** מתבססת על **שיתוף פעולה** בין הגננת, ההורים והילדים. שיתוף זה מתבטא בקביעה של "**חוקים**" **ונוהלים** בגן ובמתן **הרגשת שותפות**, שהינה גורם מרכזי ביצירת אווירה זו. אווירה דמוקרטית תאפשר חופש לילד: **חופש בחירה (להימנע מ...) חופש בחירה (לעשות את....) וחופש ביטוי.***

*על מנת להמחיש זאת נשתמש בדברים שנאמרו **מפי ילדים** על דמוקרטיה בגנם בעקבות התנסותם האישית.*

ערכים דמוקרטיים בפי הטף

- ★ "כשמדברים אחרי שאני מסיים" (סובלנות)
- ★ "כשלא מתפרצים לדברי ומפריעים לי באמצע" (התחשבות בזולת)
- ★ "כשאני יכול לעשות מה שאני רוצה, אם זה לא מפריע לחברים" (חופש הפרט מתוך התחשבות בזולת)
- ★ "כשעוזרים לי וגם אני עוזר" (עזרה הדדית)
- ★ "כשמוותרים אחד לשני" (וויתור והתחשבות)
- ★ "כשבוחרים את המנחה לפי הרוב" (הכרעת הרוב)
- ★ "כשמקבלים בגן שווה בשווה לכולם" (שוויון)
- ★ "כשכולם משתתפים" (שוויון)
- ★ "כשמביאים לגן משהו ומחליטים ביחד מה לעשות אתו" (קבלת החלטה משותפת)
- ★ "כשלא נוגעים בדברים שלי ובמגירה שלי" (זכויות הפרט)
- ★ "כשמסבירים ולא צועקים עלי" (כיבוד הפרט)
- ★ "כששומרים על הגן ולא מקלקלים" (שמירת רכוש ציבורי)
- ★ "כשסולחים לי אם עשיתי לא בכוונה" (הזכות לטעות)
- ★ "כשלא מעליבים" (התחשבות בזולת)
- ★ "כשביחד מנקים את הגן" (אחריות קולקטיבית)
- ★ "כשמשמחים אותי כשאני עצוב" (התחשבות ברגשות הזולת)
- ★ "כשמשתפים אותי" (התייחסות לאחר)
- ★ "כשלא לוקחים לי בכוח" (שכנוע מילולי לעומת אלימות)

יחסי גומלין בין הפרט ובין החברה

בחוברת שלפניכם הצעות שונות לעידוד אווירה חיובית ולפתרון בעיות חברתיות בגן בדרך קונסטרוקטיבית. רוב ההצעות מתייחסות לפרט, לילד היחיד, מתוך אמונה שחינוך וטיפוח הפרט יתרמו לשיפור פני החברה בגן, בקהילה ובמדינה.

על מנת לבנות חברה דמוקרטית, שבה יוכל גם הפרט ליהנות מזכויותיו, עליו למלא גם שורה של חובות.

לוח מעשים טובים

המטרה: *לטפח יחסי חברה טובים בין הילדים.*

רצוי לעודד מעשים טובים של ילדים בגן. מעשים אלו ניתן לציין במליאה (ב"ריכוז"). ניתן גם לרשום אותם על גבי לוח. התייחסות הגננת למעשים טובים בחיי הגן תעודד ילדים אחרים להתנהג בדרך חיובית. גם אם בתחילה המניע של הילד יהיה הצורך בקבלת משוב חיובי, במשך השנה ייהפך המעשה להרגל וישמש בסיס להפנמת ערכים ולרכישת דרכי התנהגות נאותות.

מומלץ לתלות באחת מפינות הגן לוח שישמש לעידוד המעשים הטובים.

לדוגמה: נציין ילד העוזר לחברו, מוותר לו, מתפייס אתו, משתף חבר במשחק וכדומה.

הלוח יהיה חלק ועליו ייתלו
כרטיסיות (או פתקיות), שעליהן
תרשום הגננת את המעשים הטובים שנעשו
בגן. אפשר גם לציין את האירוע
בתוספת של תיאור גרפי (ציור - צילום וכד').

לוח "מר שמח"

אמצעי אחר, שבו מתייחסת חברת הילדים לפרט, עשוי להיות השימוש בלוח "מר שמח".

המטרה:
לטפח בחברת הילדים רגישות לזולת, נכונות לתמוך בו ולשפר את הרגשתו ואת מצב רוחו בעת הצורך.

לעתים מגיע ילד לגן במצב רוח ירוד, והסיבות לכך עשויות להיות שונות: בעיות בריאות, מתח בבית, מריבות, בעיות אוכל, לבוש וכדומה. לוח "מר שמח" מוצע כאחת האפשרויות לסיוע לילדים במצבים אלה.

הגננת והילדים יתייחסו לילד העצוב, ישאלו אותו במה אפשר לשמחו או לשפר את מצב רוחו; אם ישתף פעולה, ישתדלו למלא את בקשתו.

קיימת אפשרות נוספת - לפנות אל חבריו של הילד בגן ולהעלות הצעות נוספות על מנת לשמחו.

ההצעות תירשמנה על גבי כרטיסיות בלוויית איור מזהה, ותישמרנה. ניתן יהיה להשתמש בהן גם בעתיד לגבי ילדים אחרים.

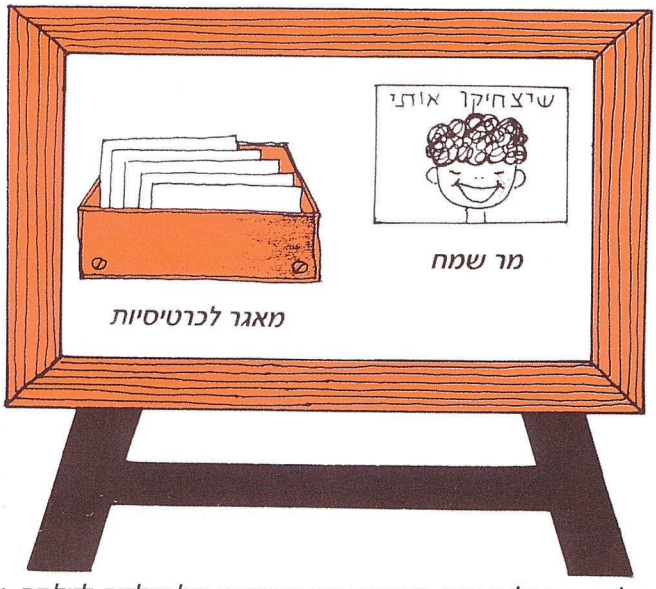
בהקשר זה ניתן להעשיר את הילדים ברעיונות **מספרות הילדים.**

לדוגמה

- ★ מתוך הספר **מר שמח:** "אם אתה מרגיש מסכן ועצוב תתחיל לכופף את זוויות הפה כלפי מעלה. החיוך יבוא מעצמו ויוביל אותך הלאה...."
- ★ מתוך ספרו של עודד בורלא **עצות טובות:** "כדאי שתביא חיוך בין הלחיים למקרה ש...."

להלן דוגמאות והצעות שניתנו על-ידי הילדים:

"שיוותרו לי", "שישתפו אותי במשחק...", "שישירו לי", "שיציירו לי ציור", "שיצחיקו אותי", "שנרקוד ביחד" וכדומה. עצם גילוי האמפתיה והסימפתיה לילד עשוי לשפר את מצב רוחו ולתרום להרגשתו הטובה בחברה. וזה יהיה גם שכרם של חבריו.

הערה: יש לתת את הדעת, שאף על פי שפעילות זאת מפתחת את רגישותם של הילדים לזולתם, יש להיזהר מחשיפתם בפורום גדול, ורצוי לפעול פעילויות אלה בקבוצות אינטימיות.

לוח בעיות והצעות

מטרת הפעילות היא לעזור לפתור בעיות שמתעוררות בקבוצת השווים בדרך דמוקרטית, על ידי פתרונות שיציעו הילדים עצמם.

מדי יום מתעוררות בגן בעיות משמעת והתנהגות. כשמתעוררת בעיה, נפנה אל הילד ונשאל אותו אם הוא מעוניין לדבר על המקרה מיד, או אם הוא מעדיף שנרשום את הבעיה **בלוח הבעיות** ונדון בה במועד מאוחר יותר.

שיקול דעתה של הגננת יכריע לגבי מקרים שאינם מתאימים לדיון במליאה (ב"ריכוז").

בדיון המידי (האינדיבידואלי), הילד פורק מיד את מתחיו ולחציו ומשחרר את כל הכעס והרוגז המעיקים עליו. דיון אובייקטיבי יותר יכול להיערך במועד מאוחר יותר במליאה.

בדיון דחוי, במסגרת המליאה או בקבוצה הקטנה, ניתנת לילד האפשרות למציאת פתרון מתוך שיקול דעת.

בכל אחת מצורות "הטיפול" יש לתת את הדעת לכך, שלעתים ילדים מתנהגים ומגיבים בחומרה, והפתרונות שהם מציעים עלולים להיות קשים, ולכן כדאי לעודד את הילד המעלה הצעה לפתרון הבעיה להעמיד את עצמו במקום הפוגע. (ברוב המקרים תגובת הילד מתרככת.)

בכל מקרה, ההחלטה, הפתרון, או ההצעה יבואו מבין החברים בקבוצה, והפתרון - יחייב.

את האירועים בחיי היום-יום בגן ניתן לנצל **לשיחות** בנושאים שונים -

לדוגמה:
- ★ למה טוב כשיש חברים?
- ★ כיצד אני בוחר לי חבר ומדוע?
- ★ איך אני יכול לחיות עם חברי בשלום?
- ★ איך אני יכול להיות חבר טוב?
- ★ מה אני עושה כדי לשמח את חברי?
- ★ איך אני משחק עם קבוצות חברים?

(ראה שיחות נוספות בפרק **תקשורת**.)

שימוש בתכנים שגרתיים בגן לשם הדגשת ערכים והתנהגויות דמוקרטיים

באמצעות התכנים המועברים בגן-הילדים ניתן לחזק את ערכי הדמוקרטיה. ערכים אלה משולבים ושזורים בדרך כלל בנושאי הלימוד השונים ובחיי היום יום בגן.

בטבלה זו בחרנו תכנים מספר ופירטנו את ההיבטים השונים הקשורים בערכי הדמוקרטיה. הצגת הדברים שלהלן נועדה לשמש דוגמה להתייחסות דומה לתכנים נוספים.

לתשומת לבך - טבלה זו היא **רק חלק** ממכלול האפשרויות בעיבוד התוכן.
היא מתייחסת בעיקר לערכי הדמוקרטיה. בדרך דומה אפשר לעבד כמובן גם תכנים אחרים.

* מה אתם אוהבים לעשות בחופש?
* כולנו אוהבים לאכול גלידה.
  מהו הטעם האהוב עליך?
  האם הקרח „נמס“ בפה?
* אתה יודע מדוע: „קר מאוד בחוץ
  ולכן...“?
  (המשך „מחוץ מאוד...“,
  המצא!)
* „אני אוהב לבוא
  לבקר אותך!“
* „אני נאלץ לסגור את הבית
  בקיץ הזה.“
* „לכל אחד יש מקום שהוא אוהב
  במיוחד.“
* כולנו אוהבים את הים?

חופש

שיר סגולי

קיץ

מנוחה

חופש

שיר סגולי

קיץ

מנוחה

* „אני אוהב את הים, כי הוא מלוח.“
* „כולנו אוהבים את הים, כי הוא מלוח.“
* „אני אוהב את הים, כי הוא מלוח.“
* „אני אוהב את הים, כי הוא מלוח.“

* „הים מלוח, כי הוא מלא דמעות של
  ילדים שבכו.“
* „הים מלוח, כי הוא מלא דמעות של
  ילדים שבכו.“
* „הים מלוח, כי הוא מלא דמעות של
  ילדים שבכו.“
* „הים מלוח, כי הוא מלא דמעות של
  ילדים שבכו.“

* „הים מלוח, כי הוא מלא דמעות של
  ילדים שבכו.“
* „הים מלוח, כי הוא מלא דמעות של
  ילדים שבכו.“
* „הים מלוח, כי הוא מלא דמעות של
  ילדים שבכו.“
* „הים מלוח, כי הוא מלא דמעות של
  ילדים שבכו.“

תרגילים

תרגיל 1 – מילים נרדפות

א. מצא מילה נרדפת מתוך הקטע לכל אחת מהמילים הבאות:

* מהר
* יפה
* ענק
* לבן
* שמח
* עצוב
* ישן
* רעב

ב. מצא מילה נרדפת לכל אחת מהמילים הבאות:

* בית
* ילד
* אוכל
* ללכת
* לישון
* לשתות
* לדבר
* לראות

תרגיל 2 – מילים מנוגדות

א. מצא מילה מנוגדת מתוך הקטע לכל אחת מהמילים הבאות:

* גדול
* חם
* יום
* שמח
* עבה
* רחוק
* ישן
* לבן

ב. מצא מילה מנוגדת לכל אחת מהמילים הבאות:

* לכתוב
* לשבת
* לבכות
* לקום
* לשתות
* לישון
* לאכול
* לעמוד

תרגיל 3 – מילות שאלה

א. השלם את מילות השאלה המתאימות בקטע:

* ... הוא הולך לבית הספר?
* ... הוא הולך ברגל?
* ... הוא הולך עם חברים?
* ... הוא הולך כל יום?
* ... הוא הולך לבד?
* ... הוא הולך בבוקר?
* ... הוא הולך בצהריים?
* ... הוא הולך בערב?

ב. כתוב שאלה לכל אחת מהתשובות הבאות:

* אני הולך לבית הספר.
* אני הולך ברגל.
* אני הולך עם חברים.
* אני הולך כל יום.
* אני הולך לבד.
* אני הולך בבוקר.
* אני הולך בצהריים.
* אני הולך בערב.

תרגיל 4 – מילות יחס

א. השלם את מילות היחס המתאימות בקטע:

* הספר ... השולחן.
* הכיסא ... השולחן.
* הילד ... הכיסא.
* הילדה ... הכיסא.
* הילד ... הילדה.
* הילדה ... הילד.
* הילד ... הספר.
* הילדה ... הספר.

ב. כתוב משפט לכל אחת מהתמונות הבאות:

הסעת אנשים והובלת מצרכים*

ערכים

★ התנהגות נאותה במקום ציבורי
★ כבוד לעושים במלאכה למען הפרט והכלל (לנהג, לשוטר וכו')
★ שמירה וציות לחוקים, נימוסים והליכות
★ שמירת הרכוש הציבורי והניקיון ברשות הרבים.

פעילויות

★ פינוי מקום למבוגרים, לאישה בהיריון, לאדם נכה, לקשיש וכדומה
★ סיורים לתחנת האוטובוס
★ נסיעה ברכב ציבורי והעלאת רשמים וחוויות (אוטובוס, רכבת וכו')

עזרים ואמצעים

תמרורים, תחנה, ספסל, כלי תחבורה, משחקי זהירות בדרכים, דפי עבודה מתוך תכנית "זהרור"

מושגי לשון

חוק, תמרור, סדר, תודה, בבקשה, סליחה, ויתור, מקום פנוי, נסיעה בעמידה, נסיעה בישיבה, סבלנות.

משחקים

בפינת הקוביות או בחצר:
★ בניית כלי תחבורה ציבוריים, כגון: אוטובוס, רכבת, מטוס (אמצעים להקניית התנהגות נאותה)
★ הקמת תחנה במקום ציבורי (אוטובוס, רכב, שדה תעופה, מונית)
★ מדרשי תמונה המשקפים התנהגות נאותה, כבוד לזולת ברשות הרבים
★ "אפשר גם אחרת" (שינוי התנהגות שלילית וחיזוק של התנהגות חיובית).

שיחות

★ כיצד אני מתנהג במקום ציבורי.
★ כיצד אני נשמע לחוקים, לתמרורים וכו'.
★ כיצד נשמור על... (ניקיון רכוש, סדר, שקט וכו'...).

חומר ספרותי

סיפורים מתוך תכנית "זהרור" בהוצאת מט"ח

פתגמים

★ "מפני שיבה תקום."
★ "והדרת פני זקן."

* הנושא לקוח מתוך המדריך ל"מדעי החברה".

אני שמו - האם שמה שונה מהשם שלי?

מילים

* שם, שמות
* לקרוא בשמו של מישהו
* לתת שמות

משחק

שמות:
קראו ובחרו שם לכל אחד מהילדים
* מי שמו של הילד שיושב ליד הילד?
* מי שמו של הילד שיושב מולך?
* מי שמו של הילד שיושב מאחוריך?
* מי שמו של הילד שיושב מולי?
* מי שמו של הילד שיושב ליד הילד?

„אני אוהב את שמו של...“
השלימו משפט:

השיר

שקל כ:
„שמו של ילד“ - לפי „יש לי“

* „אחד ילד בכיתה את אחד“

סיכום

מילים:
שמו - השלם,
שמות בשורה, למשל,
אחד - לא בכיתה
שלום - שלום
בכיתה - בכיתה
שמו טוב

משחק האותיות

השלם חסר

חלון

מילים

★ רואה בחוץ אוטו ואופנוע אוטם?
★ רואה בבית חלון?

שאלות

★ „אפשרות לבוא חלון“, „בלון אבא
★ „בוא נעשה חלון“, „אל-בבא“
משל „אפשר לך אוטובוס“
★ „חלון אפשר לך אוטובוס“, „בחוץ אלפיל
★ „חלון גדול“, „חלון ציפור

סיכום

★ „אפשר לראות אוטובוס ואופנוע בחוץ.“
★ „בחוץ יש חלון גדול.“

פעילות

לצורך הכנת הפעילות נדרשים:
אדמה חומה (כמות
מתאימה לגודל הכלי), כלי חרס או
פלסטיק, חלוקי נחל (אופציונלי)

* השתמש בידיים שלך.
  השתמש על ידי כל אחד.
* אתה על הצורה הזאת.
* אל תעוף אחרי אף אחד משלים
* אל תאכל
* מה זה תאכל?
  לאכל, לך וסגול).
* לך אכלו אותה בחוץ? (לחוץ,
  אותה על ידי אחרת.
* אפשר לשים את הכלים על
  השולחן (לשולחן, לכיסא וכו').
* השתדלו ללמוד את השפה
  שלומדים.
* אתה מדבר את השפה הזאת
  (לזאת: השפה שלומדים כאן).

שלום

* מה שלומך?
* טוב תודה, ומה איתך? (לאתך, אתכם וכו').
* שלום, להתראות.
* ביי.
* יום טוב.
* „יום טוב לאשתך.“

שיחת חולין

* „מה נשמע?“
* „מה קורה?“
* „מה העניינים?“
* „מה חדש?“
* „מה נשמע?“

פרידה

* „להתראות.“
* „שלום.“
* „ביי.“
* „לילה טוב.“

הזמנה ואכילה

* אני מזמין אותך לארוחת ערב.
* אני מזמין אותך לקפה.
* אני מזמין אותך לאכול משהו.
* אני מזמין אותך לשתות משהו.
* אני מזמין אותך לאכול משהו.
* אני מזמין אותך לשתות משהו.
* אני מזמין אותך לאכול משהו.
* אני מזמין אותך לשתות משהו.

מילים

משחקי שולחן

המשחק בגיל הרך מהווה אמצעי תיווך בין הילד ובין העולם שבו הוא חי.
המשחקים מאפשרים לילד לתרגל התנהגויות חברתיות רצויות. אפשר וכדאי על כן להשתמש בכלי זה כאמצעי מחנך להתנהגות בחברה דמוקטית וללמוד באמצעותו משמעותן של בחירה חופשית ושל שמירה על זכות היחיד בקבוצה, המתקיימת תוך שמירה על כללים שהסכימו עליהם המשחקים מראש.

במהלך המשחק לומד הילד להציע הצעות, לשנות תקנות, כללים ונוהלים ולקבל הצעות של אחרים. כך מתפתחים בו סבלנות וסובלנות, הוא לומד לקבל את השונה ומתפתח בו הרצון לעזור לזולת.

שימי לב לכמה נקודות העושות את המשחק למשחק טוב.

- *משחק טוב הוא משחק המשלב בתוכו את **הקבוע** (הכללים) ואת **המשתנה** (אתגרים אפשרויות בחירה והחלטות של המְשַחק).*
- ***משחק רב שימושי** הוא טוב, כי אינו מכתיב את דרך הפעלתו ואת מבנהו. הוא מאפשר צורות שונות של הרכבת תכנים לפי בחירה ושינויים בהתאם לאוכלוסיית המשחקים ומטרותיה.*
- ***משחק בנוי היטב כשהוא מעניק אפשרות שווה להצלחה לכולם.***
  לדוגמה: מספר צעדים שווה בכל מסלול, כשתוכנו מתאים לרמת התפקוד של המשתתפים בו.
- ***מבנה משחק טוב** מאפשר שינוי במספר המשחקים ונותן לילד הזדמנות ליצור קשרים חברתיים באופן הדרגתי ולהטמיע הליכים דמוקרטיים תוך מעבר ממשחק ליחיד למשחק זוגות, ממשחק ברביעיות למשחק בשלישיות (שהיא רמת הקושי הגבוהה ביותר).*
- *בבחירת המשחק נתחשב בילד השונה או החלש ונתאים לו את רמת המשחק.*

בכל משחק פועלים לפי כללים המכוונים את מהלך המשחק. אלה מתייחסים לשלושת מרכיבי המשחק: התוכן, המבנה, ומהלך המשחק.

שימוש ברכיבי משחק השולחן כדרך להתנסות באורח חיים דמוקרטי

תוכן

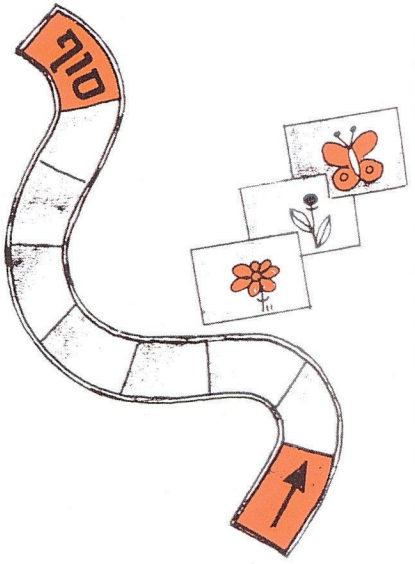
בחירת נושא המשחק

★ הילדים מתנסים בבחירה בין נושאים.
לדוגמה: בין השלם וחלקיו, נוף ארצנו, חינוך לבריאות, צבעים, "בטיחות בדרכים וכו'".

★ הילדים יכולים להוסיף תכנים על סמך האסוציאציות והידע שלהם, והגננת תוסיף אותם על כרטיסי המשחק (בציור, בצילומים, ובציורי ילדים).

בחירת הנושא לתבנית משחק בסיסית

★ תבנית בסיסית הינה לוח עבודה במבנה מסוים, שעליו ניתן לשחק במספר תכנים. לדוגמה: תבנית מסלול סגור.

דרכים שונות לגיוון בנושאי המשחק

★ במשחק רביעיות יכולים הילדים לבחור בנושאים שונים, כגון: רהיטים, בעלי-חיים, לבוש, כלי אוכל וכד'.
הקריטריונים להכללת הרביעיות יכולים להיות שונים, לדוגמה: צבע, צורה, חומר, כמות וכד'.

מבנה

בחירת הכלים למשחק

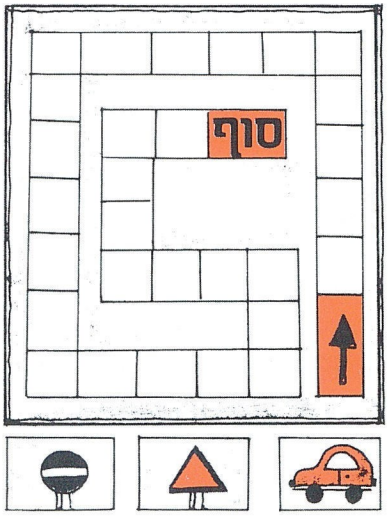
★ הילדים מתנסים בבחירת האביזרים המכוונים את מהלך המשחק כמו: קובייה, מחוג, סביבון, בנק של כרטיסיות - הוראות וכו'. הילדים יכולים לשנות את הגורם המפעיל ע"י בחירה, לדוגמה: להשתמש בכרטיסיות במקום הקובייה.

שינוי המשחק

★ ניתן לתכנן משחק מסלול מראש או להוסיף למשחק מוכן תחנות שאינן מוגדרות בו מלכתחילה. מי שמגיע לתחנות אלו יפעל לפי כללים, שהילדים יקבעו מראש לפני תחילת המשחק. לדוגמה: המתן תור, צעד שני צעדים קדימה וכו'.

בחירת תבנית בסיסית מתוך מבחר תבניות קיימות

★ במשחקים, שבהם תבנית אחת משמשת למספר תכנים, ניתנת אפשרות לבחור לא רק את התוכן הרצוי, אלא גם את התבנית שעליה משחקים בתוכן הנבחר.

מהלך המשחק

מי ראשון?

★ הפותח במשחק נקבע באמצעות גורם המזל, לדוגמה: השלכת קובייה (המקבל את המספר הגבוה ביותר מתחיל במשחק וכו'), או שימוש באמצעים אלה: "אבן, נייר ומספריים", "אנדנדינו", "זוג או פרט", משלוש יוצא אחד" וכו'.

★ הפותח במשחק נקבע על פי בחירת הקבוצה. לדוגמה: בוחרים בילד שיש לו יום הולדת באותו יום, או בילד שעשה מעשה טוב או בילד שאינו זוכה בדרך כלל להיות הראשון והקבוצה מעניקה לו (בהסכמה כללית) את זכות ההתחלה.

כללי המשחק

★ שימוש בכללים הכתובים בדף ההנחיה של המשחק.

★ שימוש בכללים אשר ייקבעו על-ידי הילדים.

התחשבות ב"שונה"

★ שינוי מהלך משחק על מנת להקל על ילדים המתקשים לשחק ברמת קושי גבוהה לדוגמה: משחק בכרטיסים (קלפים) גלויים מאפשר עזרה לילד המתקשה.

מי זוכה?

★ קביעת הזוכה יכולה להשתנות בהתאם לכללים שייבחרו. לדוגמה: במשחק מסלול הזוכה יכול להיות מי שהגיע ראשון או מי שאסף את מרב הפריטים לאורך המסלול. ההחלטה היא בידי המשתתפים.

★ רצוי להביא למודעות הילדים את צורת הזכייה בספורט. בספורט זוכה לא אחד בלבד. אלא גם מי שמגיע שני או שלישי. דרך זו מאפשרת לילדים רבים יותר, גם לחלשים, לזכות, והיא מחנכת לסבלנות ולסובלנות.

כיבוד החוק והמשפט

הגדרת החוק

על פי מילון אבן שושן

1. *דין, תקנה הנקבעת על ידי רשות עליונה (אלוהים, ממשלה, ראשי הדת וכו') והוא חובה על הכול. "אלה החוקים אשר צוה ה' את משה" (במדבר ל', י"ז), "ויכרת לו יהושע ברית לעם... וישם לו חק ומשפט" (יהושע כ"ד, כ"ה). חוק המכס, חוקי המדינה.*
2. *מנהג שנתקבל ונעשה ברבות הימים חובה: "ותהי חק לישראל מימים ימימה תלכנה בנות ישראל לתנות לבת יפתח" (שופטים י"א, ל"ט, מ').*
3. *שיעור ומדה קצובה (בכמות או בזמן), מתכונת: הטריפני לחם חקי" (משלי ל' ח'), פלוני גמר את חוק לימודיו בבית הספר. "מדוע לא כליתם חקכם ללבן כתמול שלשום" (שמות ה', י"ד).*
4. *תופעה קבועה ובלתי משתנה בטבע, בחיים, בחברה וכו'. חוקי הטבע, חוק לחץ האוויר, חוקי התורשה, חוקי התנהגות.*
5. *כלל, אופן קבוע של התנהגות וכו'. חוקי המשחק בשחמט.*

שמירת החוק בגיל הרך

בשנת הלימודים התשמ"ט כיוונה מערכת החינוך בישראל את מאמציה לחנך את תלמידיה לכיבוד החוק והמשפט, כמו בתחומים אחרים של החינוך הערכי כך גם בתחום זה נעוצים שורשי העשייה החינוכית בגיל הרך, שכן בילדות הרכה הילד רוכש כללים ראשוניים של מותר ואסור בהתייחסות אל סביבתו הקרובה, ולומד לכבד את הקרובים אליו ואת זכויותיהם.

הילד רוכש את הערכים של כיבוד החוק והמשפט כשם שהוא רוכש ערכים אחרים, במעגלים ההולכים ומתרחבים של תכנים המתייחסים אל עולמו.

בתכנים אלה באים לידי ביטוי כללי ההתנהגות של הילד בביתו ובקרב משפחתו (רשות הפרט), בגן הילדים וגם בסביבה הרחבה יותר: הרחוב, השכונה, הגן הציבורי ומקומות שהם רשות הציבור.

התנהגות ערכית משמעותה יישומו של ערך בפועל, במצבים מגוונים, מתוך בחירה מרצון. התנהגות כזו מחייבת את הבנת העיקרון המוסרי ואת השיפוט לגופו של עניין. אלה קשים לילדים קטנים, שכן יכולתם לטפל בעיקרון מופשט וליישמו מוגבלת. זאת בהסתמך על קולברג וליקונה, שבדקו את שלבי השיפוט המוסרי הטרום-קונבנציונלי וחילקו אותו לשישה שלבים.

השיפוט המוסרי על-פי קולברג וליקונה*

מוסריות טרום קונבנציונאלית

שלב א'

בשלב זה הילד קובע את גודל החטא על סמך חומרת העונש. הציות הינו ערך בפני עצמו, אך הילד מציית למבוגר לא מתוך הבנה, אלא משום שלמבוגר יש כוח גדול יותר.

שלב ב'

בשלב זה הילד מציית לכללים, כאשר הם מביאים לו תועלת אישית. הטוב הינו הדבר המביא לו תוצאות נעימות, הנכון הוא גם מה שהוגן וצודק לגביו.
הילד מוכן לעשות למען הזולת, כשהוא מקבל תמורה שווה, לדעתו.

מוסריות קונבנציונאלית

שלב ג'

המשפחה או קבוצה ההתייחסות (ההשתייכות) של הילד תופסת בשלב זה מקום מרכזי; פעילות מוסרית אצל הילד בשלב זה הינה פעולה העונה על הציפיות של הסביבה. להיות טוב נעשה לערך בזכות עצמו.
הילד מעריך אמון, נאמנות, כבוד הדדי והכרת תודה. חשובה לו השמירה על יחסים הדדיים טובים.

שלב ד'

המוקד זז בשלב זה מן המשפחה ומן הסביבה הקרובה אל החברה בכלל. להיות טוב משמעותו למלא חובות שהסכמת עליהם. היחס אל שמירת החוק הינו חיובי והתרומה לחברה נתפסת אצלו כמעשה חיובי ורצוי.

שלב ה'

בשלב זה מדובר במוסריות הנובעת מעקרונות פנימיים או ממוסר יחסי. הפרט פועל על מנת להשיג את מרב הטוב למספר המרבי של בני אדם. הילד מודע לכך שיש השקפות שונות וערכים שונים אצל בני האדם בסביבתו, וכן לכך שהערכים הינם יחסיים.
הוא יודע שיש לשמור על חוק וסדר על מנת לקיים סדר חברתי, אך ניתן לשנות חוקים וסדרים; יחד עם זאת הוא יודע שישנם ערכים מוחלטים כמו ערך החיים והחופש, שיש לשומרם בכל מצב ובכל מקרה, ועל מנת לשמרם מותר אפילו לעבור את החוק בתנאים מסוימים.

שלב ו'

הצעיר מפתח עקרונות מוסר - עקרונות של אסור ומותר, של נכון ולא נכון, עקרונות אישיים ועצמאיים, ומתנהג לאורם, ומכיוון שרוב החוקים תואמים לעקרונותיו, יש לדעתו לכבד את החוק; במקרה שיש ניגוד אינטרסים בין החוק ובין המצפון, יש לפעול לפי המצפון.

* "Moral development & bahaviour"
Kohlberg & Lickona,
Theory research & social issues by T. Lickona ed.,
New York 1976.

ההשלכות לגבי הגיל הרך

הילד בגיל 4-6 נמצא בשלב הפרה-קונבנציונלי. לפי פיאז'ה, ילד שופט אירועים על-פי התוצאה ולא על-פי הסיבה. לגבי הילד התנהגות היא גרועה כשיש לה תוצאה גרועה. לפיכך בגיל הרך קודמים העשייה וההתנהגות להבנת המניעים, ולכן חינוך לערכים מושתת בגיל זה על מעשים: תחילה ילמד הילד את שיעשה ואת מה שיאה לעשות, ורק אחר-כך יבין מדוע.

בגיל הרך נעסוק בעיצוב ההתנהגות ובעיצוב המושג "חוק" באופן הדרגתי.

- ★ *נתחיל להרגיל את הילד לרעיון שלחוק יש סיבה;*
- ★ *נתחיל להרגיל את הילד לכך שדרישה לקיים חוק היא דרישה מנומקת;*
- ★ *ניתן לילדים את התחושה שחוקים מארגנים את העולם שלנו.*

כללי התנהגות ברורים הם הקובעים בגיל הרך את שיש לעשות ואת שראוי להימנע ממנו, ולכן יש להגדיר כללים אלה היטב לילד הקטן. אלו ה"חוקים" הראשוניים שהוא לומד לכבד, חוקים שהמבוגרים בסביבתו המיידית מגדירים ומציגים בפניו. אחר-כך הילד לומד, בהדרגה, לשמור ולכבד גם את אותם חוקים שקבעה "ידו הנעלמת" של המחוקק, את החוקים המיוצגים על-ידי הסמל ובאמצעות המלה הכתובה.

*אפשר ללמד את הילד, שאת **כללי הגן**, שנקרא להם בהמשך **חוקים** אף על פי שאינם חוקים ממש, ניתן לשנות בדרך דמוקרטית. בדרך זו נטמן הזרע הראשון לעיצוב המושג חוק.*

הבהרת נושא החוק בגן הילדים*

נגסה להגיע עם הילד להגדרת המושג **חוק**. נבסס את ההסבר על התנסויות אישיות של הילדים. לדוגמה: החוקים אומרים לנו מה מותר לעשות ומה אסור לעשות. הם אומרים לנו איך להתנהג עם חברים, עם זרים, עם שכנים, עם הורים, עם חולים, עם חלשים מאתנו, עם בעלי חיים... הם אומרים לנו איך להתנהג במקומות שונים: בבית, ברחוב, בגן הילדים, במקומות ציבוריים וכו'.

נוכל לפתוח בדיון במתן דוגמה שתעזור לילדים להגיע להגדרה. למשל: "אצלנו יש חוקי תחבורה, צריך להישמע לסימני הרמזור, לפנות את הכביש כששומעים צפירה וכד'. גם בכיתה שלנו יש חוקים. למשל..."

יש להבדיל בין חוקי המדינה ובין חוקי הגן. המחנכת תבהיר לילדים שההסכמים שנקבעו בגן ואשר נועדו לשמירת הסדר ולשמירת זכויות הפרט, לסבלנות, לסובלנות וכדומה, נקבעו במשותף. הם אינם דומים לחוקי המדינה הממלכתיים אשר נקבעים על-ידי הרשות המחוקקת ומשותפים לכל אזרחי המדינה. עם זאת, אלה דומים לאלה בכך שיש לציית להם.

נשוחח על חוקים ועל ההסכמים הנהוגים בגן; נשאל אם בכיתה שלנו יש חוקים, ומהם. לאחר שנגיע עם הילדים להגדרת המושג, נוכל לערוך עמם רשימה של החוקים שהם מכירים ולסדר אותם לפי תחומיהם השונים.

נתלה רשימות אלה על הלוח, כדי שהילדים יוכלו להסתכל בהן, ונשוחח על חשיבותם של חוקים ועל הצורך בהם בחיי היום יום. נפתח בשיחה על-ידי הצגת שאלות:

האם אתם חושבים שיש צורך ב"חוקים"?

מה דעתכם, אולי אין בכלל צורך ב"חוקים"?

נכוון את הילדים להתייחס לחיי היום-יום שלהם בגן, ברחוב או בבית, ונביא דוגמאות של אירועים שקרו במציאות. על הדוגמאות להיות מגוונות ומתחומי חיים שונים. נעזור לילדים לעמוד על חשיבותם של חוקים בחיי היום-יום על ידי הצגת סיטואציה, שבה קורה משהו לא נעים או מביך, משום שהאדם אינו יודע מהם כללי ההתנהגות הנהוגים באותו מקרה. למשל: ילד חדש בא לכיתה ואינו יודע איך מסדרים את המשחקים. הוא מסדר אות הכל בצורה שונה, או מפרק מבנים שילדים אחרים בנו, כי אינו יודע שנהוג להשאיר אותם לתצוגה.

נגסה להגיע למסקנות שינוסחו בערך במלים אלה:

כשיש חוקים והאדם יודע אותם, הוא מרגיש נוח יותר, כי הוא יודע איך להתנהג, הוא אינו צריך שיגידו לו איך להתנהג.

כשיש חוקים וכל האנשים מכירים אותם, יש סדר בעולם, יש פחות מריבות ואסונות, כי כולם מתנהגים לפי אותם חוקים.

עם זאת, נעודד את הילדים לדון גם בשאלה, **אלו מן החוקים קשה לכל אחד מהם לקיים**, מתי קשה יותר, מדוע וכדומה. דיון כזה, מלווה בדוגמאות של הילדים, אם יתנהל ברוח של הבנה וסובלנות, עשוי לסייע לתלמידים לקבל את עצמם כמות שהם ולתרום לפיתוח כנות, תבונה ומודעות עצמית.

* מבוסס על המדריך לגננת של עפרה רייזמן, "יציאת מצרים ומתן תורה", בהוצאת "מעלות"

להלן רשימת חוקים לדוגמה.

החוקים שאנו מכירים

בחורשות ובשדות

★ יש לשמור על הטבע (אסור לקטוף פרחים מוגנים);
★ יש לשמור על הניקיון.
★ יש לבשל רק במקומות המיועדים לכך.
★ חובה לשמור על רכוש הציבור.

בבית

★ אסור להרעיש בשעת מנוחת הצהריים.
צריך לסדר את החפצים במקומם.
★ חשוב לעזור בעבודות הבית.
★ יש להתנהג כיאות בחדר-המדרגות.

בכיתה בגן

★ צריך לשמור על התור במשחקים.
★ יש לשמור על עבודות של חברים.
★ צריך לשמור על ספרים ולטפל בהם (לא לקרוע ספרים ולעטוף אותם).
★ חובה להחזיר חפץ שלקחנו בהשאלה.

ברחוב

★ יש ללכת רק על המדרכה.
★ חוצים את הכביש רק במעבר חצייה.
★ חשוב לעזור לילדים ולקשישים בחציית הכביש.
יש לשמור על הניקיון ברחוב.
★ חובה לשמור על רכוש הציבור.

בקולנוע

★ נכנסים רק עם כרטיס.
★ יש לשמור על השקט.
★ יושבים במקום המסומן בכרטיס.
★ צריך להתחשב במי שיושב מאחור (לא להסתיר).

על שפת הים

★ חובה לציית להוראות המציל.
★ חשוב לעזור למי שנמצא בצרה.
★ חשוב לעזור לילד שהלך לאיבוד להגיע לסככת המציל.
★ יש לשמור על הניקיון.
★ יש להתחשב בציבור המתרחצים (אין להפריע במשחקי כדור למשתזפים על החוף וכד').

הכל שומרים על חוקי כנסת ישראל*

נכיר כמה דוגמאות לחוקים בישראל:

★ כל ילד מגיל 5 חייב ללמוד בגן הילדים, והממשלה משלמת עבור לימודיו.
★ כל תלמיד בישראל חייב ללמוד בבית-הספר, והממשלה משלמת עבור לימודיו.
★ אסור לפגוע ברכוש הציבור. כל הפוגע ברכוש הציבור ייענש.
★ אסור לנסוע באור אדום ומותר לנסוע באור ירוק.
★ כל נער ונערה, שמלאו להם שמונה עשרה שנה, מתגייסים לצבא.

ישנם עוד הרבה חוקים שמחוקקים אותם בכנסת.
חוקי הכנסת שומרים אל חייהם הטובים של ילדים, מבוגרים וזקנים.

*ד"ר נחמה ניר-יניב, "חגי ישראל, מנהגים ומסורת", הוצאת יבנה 1982.

ספר "חוקי הגן שלי"

כאשר חוקי הגן נקבעים בשיתוף ומתוך הסכם עם הילדים, ולא על ידי מבוגרים, הדבר עשוי להקל עליהם לקבלם ולעורר את תחושת האחריות של הילדים לעמוד בהם וליישמם. כך שהילד מרגיש עצמו שותף בקביעת ה"חוקים".

בשיחה קבוצתית עם הורים וילדים **בתחילת השנה**, תציג הגננת את הגן כמקום שנועד להם ועבורם, ותציין שזכותם לחיות ולתפקד בו בהנאה, אך מתוך התחשבות בזולת ותוך שמירה על הגן ועל הרכוש המצוי בו.

עיקרון זה יישמר **לאורך כל השנה** ויהווה בסיס לאווירה הדמוקרטית בגן. הגננת תעודד את הילדים ליהנות מן הזכויות השמורות להם ולעמוד בחובות המוטלות עליהם.

במהלך השנה תכין המחנכת עם הילדים את ספר **"חוקי הגן שלי"**. הספר יכלול את זכויותיהם וחובותיהם של הילדים ושל העובדים בגן. הילדים יציעו ויבחרו את ה"חוקים" המתאימים להם. הגננת תרשום את הצעותיהם, תוסיף עליהם ותשנה בהתאם לצורך, כך יתהווה ויצטבר במהלך כל שנת הלימודים ספר **"חוקי הגן שלי"**.

דוגמאות מפי ילדי גן

"כולנו החלטנו ש...."

הניסוח בפי הילדים	**הערך הדמוקרטי**
★ "נשמור על הגן ועל הסדר והניקיון"	★ (נעים לחיות בגן נקי)
★ "נשחק ביחד"	★ (זכותו של כל אחד להשתתף במשחק)
★ "נוותר אחד לשני"	★ (זכותו של כל אחד לפעול וליהנות)
★ "שישמעו כשאני מדבר"	★ (זכותו של כל אחד להתבטא)
★ "נעזור לכולם"	★ (זכותו של כל אחד להיעזר ולעזור)
★ "כולם משתתפים"	★ (זכותו של כל אחד להשתתף)
★ "נבחר בעבודות שאנו רוצים"	★ (לכל אחד זכות בחירה)
★ "נשחק בפינות המשחק השונות"	★ (זכותנו לחופש בחירה)
★ "נאכל ונשתה בגן"	★ (לכל אחד זכות לסיפוק צרכיו)
★ "מותר לשיר ולרקוד"	★ (לכל אחד זכות לביטוי אישי)
★ "נצעק, נשרוק, נשתולל רק אם החברים יסכימו"	★ (הזכות לביטוי אישי כרוכה בהתחשבות)

אפשר לסכם את הדברים ולומר:

★ מותר לכל אחד לעשות כל מה שהוא רוצה, **בתנאי שהדבר אינו פוגע בו**, ובתנאי שאינו **מפריע לחברים** ואינו פוגע **ברכוש הגן.**

★ **הערה:** אפשר להשוות את ה"חוקים" (התקנות וההסכמים), שהילדים הציעו בתחילת השנה, להצעות שיציעו בסוף השנה.

הצורך בחוקים

(התנסויות לדוגמה)

פעילות א' - חוק וסדר

שלב 1

א. נותנים כדור אחד לכל קבוצת ילדים ואין מוסיפים הסברים. לאחר מספר דקות של משחק חופשי, שבו, קרוב לוודאי, לא יצליחו הילדים להסתדר, מפסיקים את הפעילות ושואלים:

- ★ *מה קרה?*
- ★ *מה הרגשתם?*
- ★ *מדוע אי אפשר היה לשחק?*
- ★ *האם אפשר לשחק אחרת?*

שלב 2

על הרצפה נסמן בגיר חצים המורים לכיוונים ולמסלולים שונים.

א. נבקש מילד אחד לשחק במשחק ולספר כיצד החליט לשחק.

ב. לאחר מכן נזמין קבוצת ילדים וכל אחד ישחק בדרך שלו.

לאחר מספר דקות מפסיקים את הפעילות וחוזרים על השאלות הנזכרות בפעילות א'.

המצב שיתהווה יבהיר לילד שיש צורך בכללים - בחוקים, כשמשתתפים במשחק ילדים אחדים.

***המסקנה המתחייבת:** כדי לשחק בצורה מסודרת יש צורך לקבוע חוקים וכללים ולנהוג על פיהם.*

פעילות ב' - התנסות בקביעת חוקים

דיון

מתחלקים לקבוצות קטנות. כל קבוצה מקבלת פעילות הקשורה בקביעת חוקים (כללים, תקנות).

לדוגמה:

1. *קביעת חוקים - (כללים) למשחק שבחרו.*
2. *קביעת חוקים - (כללים) להתנהגות בכיתה.*
3. *קביעת חוקים - (כללים) להתנהגות בבית.*
4. *קביעת חוקים - (כללים) להתנהגות בשכונה.*
5. *קביעת חוקים - (כללים) להתנהגות במקומות ציבוריים.*

***הערה:** מומלץ לקיים פעילות זו לאחר שעסקו הילדים במגוון נושאים הקשורים למשפחה, לבית ולשכונה.*

ילדי גן יהודית, גונן, ירושלים,
בוחרים את "שר החוק והסדר".

קבלת החלטות וקביעת חוקים (כללים) בגן הילדים

*במהלך שנת הלימודים, אם וכאשר מתעוררות בעיות הדורשות החלטה, ניתן להגיע **להסכמים** בדרכים שונות, שיהיו מקובלות על דעת רוב הקבוצה. הסכמים אלה יחייבו את הקבוצה כולה.*

קיימות אפשרויות מספר לביצוע הליך דמוקרטי מעין זה: הן בקולקטיב והן במסגרת הקבוצה הקטנה.

***דרך א'** - בחירה על ידי הצבעה. הרוב קובע בהרמת יד.*
(לדוגמה: אפשר לבחור מנחה למשחק, מנחה לקבוצה, מקום לתליית תמונה, יעד לטיול; אפשר לבחור קלטת לשמיעה או סיפור וכדומה.)

***דרך ב'** - הילדים יציעו דרכי בחירה אחרות.*

*במקרה שיש שוויון בין שתי הצעות או שני רעיונות, ייערכו בחירות באמצעות המשחק "זוג או פרט", או על פי המשחק "אן-דן-דינו". שני ילדים ייצגו את שני הרעיונות ויכריעו לפי חוקי המשחק. אפשר לקבוע דברים גם באמצעות הטלת **קוביית משחק.** המספר הגבוה זוכה (כל רעיון מוצג על ידי מספר נתון מראש).*
***הערה:** כל מחנכת, בשיתוף עם ילדי כיתתה, רשאית לקבוע את החוקים בגנה וליזום רעיונות חדשים בהתאם לצורכי הגן והקבוצה.*

סיפורים לנושא כלולים בספר "חוקי היער הירוק" של מירי צללזון

חוקי היער הירוק, *מדריך למורה להוראת הנושא כיבוד החוק והמשפט בגיל הרך וכתות יסוד, בהוצאת שרה בן, 1988. ניתן להזמין בטלפון 057-690647.*

הנושא: הגנה מפני אלימות -
"סיפור ההיפו המסכן"

הנושא: שמירה על רכוש הציבור -
"הגינה של כולם"

הנושא: הגנה מפני מטרד ציבורי -
"סיפור מקהלת הצפרדעים"

הנושא: שמירה על רכוש הפרט -
"העוגות של סבתא אווזה"

הנושא: שמירה על הניקיון כחלק מתרבות הדיור ודאגה לבריאות הציבור -
"מר חזיר ושכניו"

הנושא: הסדרי תנועה ותחבורה למניעת תאונות דרכים -
"על גשר צר"

הנושא: דאגה לזקנים וחלשים בחברה -
"סבא סוס"

הוראת סוגר של זוג היא כזו שמורכבת משני חלקים: הראשון, סוגר פותח, והשני, סוגר סוגר.

לדוגמה, לאחר המילה זו,
הרבה־הרבה מהמכתבים שהגיעו לבית־הספר לחינוך מיוחד, לא־כל־כך, אבל עדיין מספיק, מהמורים המבוגרים, שקיבלו, בזמנו, את הילדים הראשונים שהגיעו לבית־הספר.

- **לפני** שכתוב הוראה כזו, יש **לבדוק**, שהמילים הכלולות בה **אכן** מהוות יחידה משמעותית.
- **אחרי** שכתוב הוראה כזו, יש **לבדוק**, שהמילים הכלולות בה **אכן** מהוות יחידה משמעותית.

כלומר: הרבה מכתבים זה כבר מספיק כדי להבין שמדובר בהוראה כזו. אבל אם נוסיף לה עוד מילה, נגיד "ביקשו", אז נקבל: "הרבה מכתבים ביקשו", שזה כבר לא מובן.

					ומאחר שכך:		
					הפועלת האחרת		
					יחידה אחת.	נאמר:	
					הפועל שלפניו	שלפניה נמצא	
					את שאחריו	שמהווה יחידה	
					יחד.	שלפניה נמצא	
						הפועל.	
						שבין הפועל	
						לבין המילה	
						שאחריה.	

תכנים ייחודיים בנושא חינוך לדמוקרטיה

אני שונה וכולנו שווים

מטרות על

- ★ חינוך לסובלנות כלפי השונה.
- ★ עידוד הילד לבטא את המיוחד לו.
- ★ הבהרת זכותו של הילד להיות שונה מחברו.
- ★ מתן כבוד ליחיד ולייחודו.
- ★ הבהרת זכותו של כל אחד ליהנות משוויון.

מטרות אופרטיביות

- ★ הילד יקבל את השונה, החריג והחלש, וישתף אותו במשחקיו ובפעילויותיו.
- ★ הילד יכיר ויכבד כל ילד וכל אדם ללא הבדל מוצא ואורח חיים.
- ★ הילד יכיר את הדמיון ואת השוני בין איש לרעהו.
- ★ הילד יביע מחשבות ורגשות לגבי השונה.

דוגמאות לשונות של ילדים

בהופעתם החיצונית - יש ילדים ממושקפים, ויש ילדים ג'ינג'ים, לבקנים, שמנים, רזים, גבוהים, נמוכים וכד'.

בסביבת מגוריהם - יש ילדים שחיים בקיבוץ ויש ילדים שחיים במושב או בעיר.

במצבם המשפחתי - יש ילדים יתומים, ילדים הגדלים במשפחה חד הורית וילדים להורים גרושים.

בבריאותם - יש ילדים הלוקים בשמיעתם או בראייתם, יש בעלי שיתוק מוחין, C.P. וכד'.

בהתנהגותם - יש ילדים שהתנהגותם נובעת ממצבי רוח שונים. יש ילד עצוב, ויש ילד כעסן, יש עליז, ויש תוקפן, שובב, או שקט, יש פעיל או מנהיג, ויש פסיבי, יש חכם ויש עצל וכו'.

מבחינה אתנית - יש ילד עולה חדש, יש ילד בן לגזע אחר או בן לעדה ועם אחרים.

באורח חייהם - יש ילדים שאורח חייהם חילוני, ויש שאורח חייהם דתי.

בכישוריהם - יש ילדים בעלי כישורים שונים: הספורטאי, המוסיקאי, האומן, המתמטיקאי, המארגן, הצייר וכדומה.

גורמים מזמנים לטיפול בשונות של ילדים

- ★ כניסת ילד חדש לגן;
- ★ אירוע המשנה את מראהו של הילד במשך השנה (לדוגמה: הרכבת משקפיים, הרכבת מכשיר שמיעה, קביים וכד׳);
- ★ שינוי בהתנהגותו של יחיד (מצבי-רוח);
- ★ התנהגות חריגה הפוגעת במהלך התקין של העבודה;
- ★ מפגשים, או חגיגות משותפות בין ילדי גנים ממלכתיים ובין ילדי גנים ממלכתיים דתיים;
- ★ מפגשים בין ילדי גנים יהודיים לערביים וכדומה.

הצעות לסיורים

- ★ סיור בביתו של עולה חדש;
- ★ סיור במסגרות חינוכיות של ילדים בעלי ליקוי מסוגים שונים כמו: איל״ן, מיח״א, ניצ״ן וכדומה;
- ★ סיור בגנים במגזר הערבי;
- ★ סיורים בגנים, בצורות התיישבות שונות (קיבוץ, מושב).

לתשומת לבך: סיורים אלה יש לערוך על רקע אירוע או על רקע מצב נתון בגן הילדים. הגננת תפעיל שיקול דעת פדגוגי ביחס לבחירת המקומות לסיור. לפני ביקור במוסד טיפולי תבקר הגננת במקום, כדי לתאם את הביקור ולתכננו.

פעילויות

שיחות במליאה

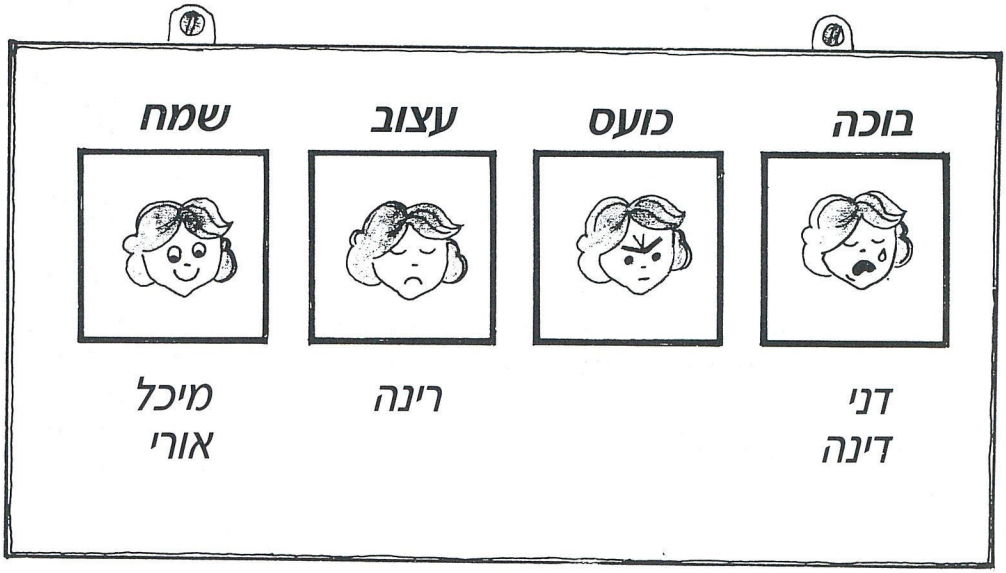
הגננת תעלה עם הילדים תופעות המדגימות את השונות אצל ילדים או אצל מבוגרים. הילדים יעלו השערות הקשורות להרגשתו של ה"שונה" ויציעו הצעות כיצד ניתן להקל על אנשים אלה להתקבל בחברת השונים. יש אפשרות להתייחס אישית לילד שיש בו חריגות מסוימות. יחד עם זאת נציין את החיוב שבייחודיות, נבליט את כישוריהם של החברים בקבוצה ואת תרומת הייחודיות לחברה. המחנכת תבהיר לילדים שהשוני הוא מנת חלקו של כל אדם, ובזה גם **ייחודו**.

הערה חשובה: *לפני השיחה תוודא המחנכת אם הילד מוכן לחשיפה ולשיחה מעין זו. לאור תגובתו והחלטתו של הילד תקבע הגננת את אופי הדיון בקבוצת הילדים.*

השיחות בקבוצה הקטנה יתנהלו בדרכים הבאות:

- ★ *דיון בנושא באמצעות **מדרש תמונה**.*
- ★ *ב"**לוח מי בא**" ננצל את מצבי הרוח המשותפים לכמה ילדים לשיחה: ילדים המרגישים הרגשה דומה: "הקבוצה השמחה" או "הקבוצה העצובה" וכו'. הילדים ישוחחו על הסיבות להרגשתם וכיצד ניתן לשנות הרגשות לא טובות.*

לוח מי בא?

★ ב"**מעגל הקסם**" שיחה על הנושא: "אילו זה היה קורה לי".

נושאים לדיון ב"מעגל הקסם"

"אני שווה ב....."
"במה אני דומה ל....."

"אני שונה ב....."
"במה אני שונה מאחרים....."
המחנכת תנצל התייחסות ייחודית לילדים בגן, השונים מהקבוצה כולה בתחום כלשהו.

"אני שווה לבני הבית..."
לדוגמה: "אני זכר כמו אבא".
"אני ילד כמו אחי".
"אני דומה לאמא/ או לאבא, בצבע עיניים/ שיער...."

"אני שונה מבני משפחתי..."
"אני נמוך מאמא"
"אני צעיר מסבתא" וכו'.

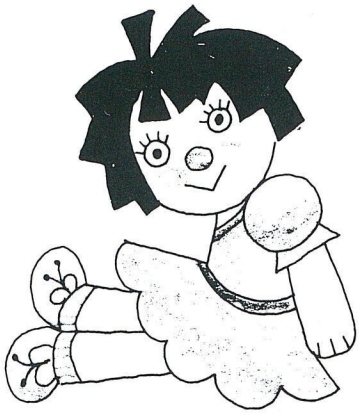
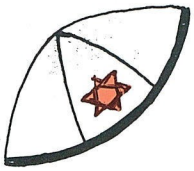
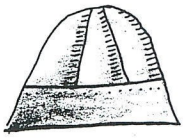
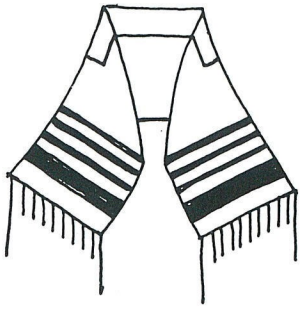
המחזת סיפור

★ באמצעות הצגה, תיאטרון בובות (לסוגיו השונים) ולוח פלנליט.
★ באמצעות פנטומימה.
★ הילדים יחברו סיפור על הנושא: "השונה בין השווים", וימחיזו אותו.

לוח "מי בא"

★ ניתן לחלק את הלוח לקבוצות ילדים שיש ביניהם מכנה משותף על פי: צבע שיער, אורך שיער, צבע עיניים וכד'*, וכל ילד יתלה את שמו בקבוצה המתאימה.
רצוי להיעזר במראה גדולה.
★ נחלק את הלוח על-פי "מצבי רוח". על הלוח נתלה תמונות המביעות רגשות ומצבי רוח - לדוגמה: "היום באתי שמח לגן";
"היום עצוב לי";
"בכיתי הבוקר";
"אני כועס";
(אפשר להשתמש בסמלים או בתמונות מצולמות המביעות מצבים אלו.)
לאחר תליית השמות אפשר לנצל את הנושא לשיחה בקבוצה הקטנה (ראה "שיחות").

* ראה תכנית מט"ל, בפרק "אני וגופי".

משחקים דידקטיים

- ★ משחקי קלסטרונים;
- ★ דו-קלף של דמויות שונות;
- ★ משחקי מיון: על-פי רגשות, התנהגות, מראה גוף, מראה פנים, גילאים, או שוני בסביבת מגורים;
- ★ תמונות הרכבה (פזל); אפשר לנצל תמונות מצולמות של ילדי הגן.
- ★ משחקי לוטו.

המשחק החופשי

בפינת הבובה

- ★ נכניס בובות שונות לפינת הבובה, כמו: בוב זכר, בובה כושית, בובות עם לבוש של עדות שונות, בובות שהבעת פניהן שונה, וכדומה. בובות של בני אדם בגילים שונים (כמו בובות של זקן, תינוק, חייל וכו').
- ★ נכניס אביזרים המאפיינים צורות התיישבות שונות (כמו יריעת אוהל בידואי וכדומה).
- ★ נכניס אביזרי לבוש הקשורים לקבוצות שונות, כמו: כיפה, טלית, כפייה, כובע טמבל, קביים, משקפיים (מסגרת בלבד), פאות ותלבושות של עדות שונות.
- ★ נתלה תמונות של ילדים שונים.

עבודות יצירה

המחנכת תתייחס לעבודות היצירה **החופשית** של הילדים בגנה תוך עידוד ביטוי אישי וייחודי של כל ילד וילד. המחנכת תספק מגוון חומרים לבחירה ותדגיש אפשרויות שונות של ביצוע אותו רעיון.
לדוגמה: בחג החנוכה יכינו הילדים, חנוכיות **שונות** העשויות מחומרים שונים ובצורות שונות.

בפינות העבודה יכינו הילדים דמויות שונות, בהדבקה תלת ממדית, בהדבקה שטוחה, בצביעה, בחומר ובכל התחומים והחומרים השונים, תוך ניצול חומר מצולם ומצויר הקיים בגן.

המחנכת תעודד את השוני בעבודות היצירה, ותחנך לסובלנות ולכבוד כלפי יצירות יוצאות דופן.

מודיליאני: "ילדה בכחול".

התמונה האומנותית

הגננת תציג תמונות אומנותיות של פורטרטים המצוירות בידי אומנים שונים, ותדגיש את השוני שבין הדמויות בתווי הפנים ובהבעתן.
הגננת תציג מגוון ציורי "ילדים", שצוירו על ידי ציירים שונים. ותתייחס לדמיון ולשוני שבין דמויות הילדים.
הגננת תביא בפני הילדים ספרים שבהם מוצג האדם בייחודו ובשוני שבו באומר ובתמונה. כמו למשל: "ספר המשפחה" "The Family of men" (ספר צילומים) וספרי ילדים המתארים צורות התיישבות שונות.

עבודה עם הורים

במסגרת פרוייקט "קדמ"ה" ייערך דיון בנושאים כמו: "ילדים שונים באותה משפחה"; "בעיות שוות ושונות בגידול ילדים", וכד'. (הצעה נוספת ראה בפרק העוסק בקדמ"ה.)
תופעל סדנה ליצירת בובות השונות אחת מרעותה. (המדובר בשונות המוכרת לילדים מסביבת גן הילדים, או בשונות המתבטאת בתלבושות של העדות לפי ארצות המוצא של הורי הגן.)

שימוש בחומר ספרותי

נשלב במהלך הלימוד האזנה לשירים הבאים, העוסקים בנושא הילד השונה:
"אמא אמרה לדני" - מרים ילן שטקליס
"ג'ונג'ו" - מרים ילן שטקליס
"הילדה הכי יפה בגן" - יונתן גפן
"שובב אני" - יונתן גפן.
הצעות ליצירות ספרות נוספות - ראה בביבליוגרפיה.

יֵשׁ יְלָדִים /א. ברוידס

יֵשׁ יְלָדִים בְּנֵי־כְּפָר וּבְנֵי־עִיר,
עֵין שֶׁמֶשׁ תִּצְהַל לִקְרָאתָם וְתָאִיר.

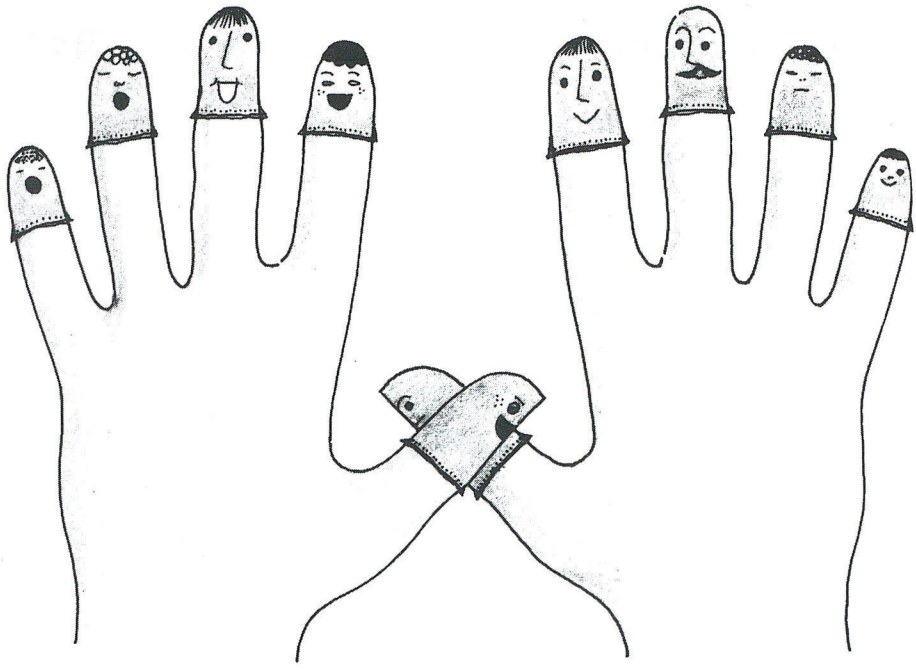
לָהֶם לֹא יֶחְסַר בַּבַּיִת מָאוּם,
עַל כַּפַּיִם הָאָב וְהָאֵם יִשָּׂאוּם.

כָּל יֶלֶד וְיֶלֶד לוֹ כְּלֵי שַׁעֲשׁוּעָיו,
בָּהֶם יִשְׂחַק וְיַרְנִין לֵב רוֹאָיו.

אַךְ יֵשׁ יְלָדִים נְזוּפִים בִּלְאֵי־אָשָׁם,
נוֹלְדוּ גַּלְמוּדִים בְּאֵין־גַּג לְרֹאשָׁם.

שִׂעָרָם לֹא סָרוּק וְגוּפָם לֹא רָחוּץ,
יְחֻפִּים וּקְרוּעִים תּוֹעִים הֵם בַּחוּץ.

יְלָדִים עֲזוּבִים בְּלִי אָב וּבְלִי אֵם,
עֲלֵיהֶם הָרָקִיעַ קוֹדֵר וְזוֹעֵם...

משחקי חברה

א׳ שיחה בעזרת שתי כפות הידיים, יד אחת מדברת, יד שנייה מקשיבה וחוזר חלילה.
שתי הידיים מדברות יחד (מעין קשקוש).

הערה: אפשר להלביש על כפות הידיים זוג כפפות שמודבקים עליהן פרצופים, המייצגים דמויות שונות.

ב׳ שיחה בין שני ילדים בעזרת תנועות הגוף.
שאלה ותשובה, אחד מנסה לשאול באמצעות תנועות והשני משיב בתנועות.
שניים ״מדברים״ יחדיו באמצעות הגוף.

ג׳ שיחה בין צלילים או בין קולות על ידי מחיאות כף, שימוש בכלי נגינה, הקשה על בקבוקים או משפטי שירה — לסירוגין.
בשלב השני אותה פעילות - בזוגות.

ד׳ שיחה בתנועה: מחול, הליכה, ריצה וכו׳.
תחילה ילד אחד פועל לחוד, בשלב הבא — ילד אחד פועל והשני ממתין וצופה בו.
בשלב השלישי - שניים עוסקים באותה פעילות בו-זמנית.

לאחר הפעילות המשחקית תתקיים שיחה, ובה יוצגו שאלות אלה:
מה קרה?
מה הרגשת? מה הרגשנו?
כיצד אני, אנחנו, מרגישים כאשר מקשיבים לנו, מתייחסים אלינו?
מה הרגשנו כשפעלנו יחד?
מה הרגשתי כשפעלתי לבדי?
מתי השיחות היו יותר ברורות?

סיכום: כדי להבין זה את זה עלינו להאזין, להקשיב ולהתייחס זה לזה.

מוסדות

*קשה לילד בגיל הרך להבין את מורכבות המערכת המוסדית, אולם הוא לומד להתייחס לסימנים חיצוניים המאפיינים את המוסדות הללו, והדבר מאפשר לו להיעזר בשירותיהם בגיל מאוחר יותר בלי עזרת מבוגר. מאידך, **התנהגות נאותה** במוסדות הציבור היא ברורה ושווה לכל נפש, וניתן להקנותה כבר מגיל צעיר.*

מטרות

- ★ *חינוך לאזרחות טובה.*
- ★ *הכרת המוסדות שבהם נקבעים החוקים והנוהלים של המדינה.*
- ★ *הכרת מוסדות הנותנים שירותים לציבור.*

גורם מזמן

(מתי נעסוק בנושא זה בגן?)

כדאי להשתמש באירועים המתרחשים בסביבת הגן וקשורים לאחד מן המוסדות שבשכונה או בקהילה, כדי ללמד את הנושאים הללו. לדוגמה: כשילד חוזר ממחלה, נוכל לשוחח על הטיפול שיקבל בקופת החולים; בעקבות תאונת דרכים נעסוק במשטרה. שריפה בקרבת מקום מזמנת התייחסות למכבי אש וכדומה.

נושאים העוסקים במוסדות כמו הכנסת ובית העירייה יילמדו במהלך כל שנת הלימודים, אולם הם יודגשו במיוחד לקראת חג העצמאות.

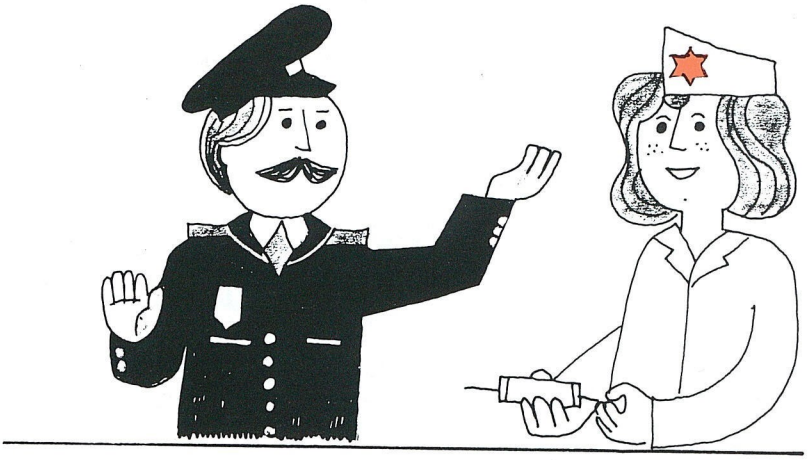
סוגי מוסדות

מוסדות שבהם נקבעים החוקים והנוהלים של המדינה

- ★ ***הכנסת*** *היא בית מחוקקים והיא קובעת את חוקי המדינה.*
- ★ ***בית המשפט*** *שומר על זכויות הפרט והכלל.*

המוסדות המשרתים את הציבור

- ★ ***העירייה*** *(או המועצה) - נותנת שירות לקהילה (ניקיון, מים, תאורה, גינון, חינוך ועוד).*
- ★ ***מכבי האש*** *- מונעים שריפות ומכבים אותן, מצילים אנשים במצוקה (שהדלת שלהם ננעלה, וכדומה).*
- ★ ***המשטרה*** *- משליטה סדר במדינה ולוכדת את העבריינים.*
- ★ ***מוסדות החינוך*** *- אלה כוללים גני ילדים ומעונות יום, בתי ספר יסודיים, חטיבות הביניים, בתי ספר תיכוניים, על יסודיים, אוניברסיטה, סמינר וכדומה.*
- ★ ***מוסדות הבריאות*** *- אלה כוללים קופות חולים, בתי חולים ותחנות "בריאות המשפחה" תחנות לאם ולילד, ועוד.*

הצעות לסיורים במוסדות ציבור

הערה: *על המחנכת לבחור בסיור בהתאם לנושא הנלמד בגן ובהתאם למקומו הגאוגרפי של הגן, ליכולת הילדים ולרמתם. עליה להכין מראש מפגש עם האנשים העוסקים בנושאים אלה בעת הסיור.*

★ ***ביקור בבניין הרשות המקומית*** *(עירייה או מועצה)*
סיור להכרת המחלקות ברשות ותפקידיה: מחלקת החינוך, מחלקת המים, מחלקת התעבורה, מחלקת התברואה וכדומה, הסיור יכלול מפגש עם האנשים הנושאים בתפקידים שונים ברשות המקומית.

★ ***סיור בבניין הכנסת***
הסיור מכוון להכרת המבנה ומקום ישיבת המליאה, ולשם שיחה עם אחד מעובדי המקום.

★ ***סיור בבית המשפט***
הסיור מכוון להתרשמות מאווירת בית המשפט, להכרת אולם הדיון, להתבוננות בכס השופט, בדוכן העדים ובתלבושות עורכי הדין והשופטים.

★ ***ביקור בתחנת המשטרה***
הביקור יאפשר היכרות של הילדים עם השומרים על אכיפת החוק ועל הסדר הציבורי. הילדים ישמעו מן השוטרים על תפקידיהם.

★ ***ביקור בתחנת מכבי האש***
הביקור מכוון לצפייה במבנה התחנה ובאביזרים המשמשים לכיבוי.

★ ***סיור במוסדות בריאות***
הביקור ייערך במרפאה ובתחנה לבריאות המשפחה.

שיחות לפני הסיורים ובעקבותיהם

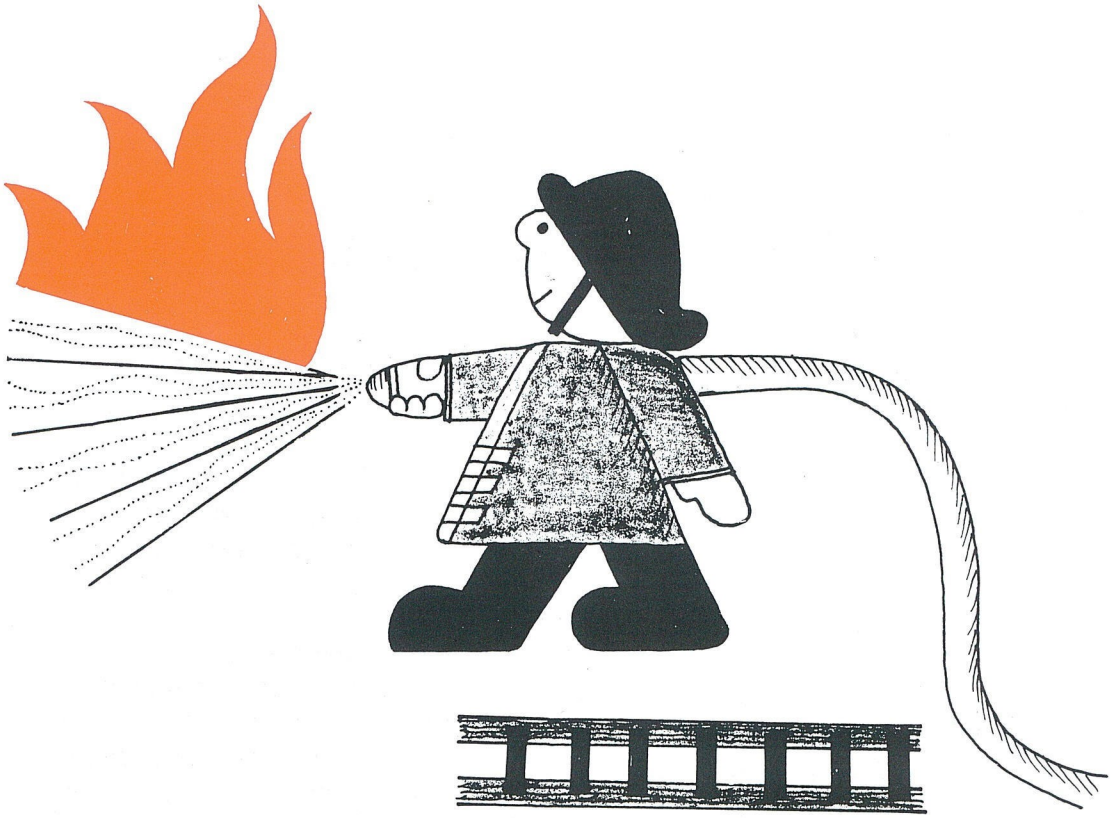
לפני היציאה לסיורים תערוך הגננת שיחת רקע על מקום הסיור.
לאחר הסיורים ישוחחו הילדים במסגרת הקבוצה הקטנה ויביעו את חוויותיהם מהביקור.

שאלות לדיון

- ★ *מה תפקידו של המוסד?*
- ★ *מי הם מקבלי השירותים מהמוסד? כיצד מתקבל השירות במוסד?*
- ★ *מי הם האנשים העובדים בו?*
  לדוגמה: בית ספר - מנהל, מורים, מזכירה, שרת וכו'
  כנסת - שרים, חברי כנסת, פקידים, משמר הכנסת וכו'
  מרפאה - רופאים, אחיות, פקידים, רוקחים וכו'
- ★ *מהם התפקידים שהם ממלאים?*
- ★ *האם יש להם תלבושת ייצוגית? (כמו מדים לשוטרים ולמשמר הכנסת וגלימות בבית המשפט).*
- ★ *מה המיוחד במבנה המוסד?*
- ★ *לאיזו **תכלית** נועדו אגפים מסוימים בבניין, למה הם משמשים ומדוע נבנו כך?*
  *לדוגמה: נבחין **בבניין הכנסת** באולם המליאה, המשמש להתכנסות חברי הכנסת בדיוני הממשלה.*
  נבחין בבימת הנואם, בכס היושב ראש, במושבי השרים, במושב חברי הכנסת, ביציע האורחים.
- ★ ***בבית הספר** - נלמד על כך שיש חדר לכל כיתה, אולם התעמלות, חדר המנהל, חדר האחות, חדר המורים, וכו'.*
- ★ ***במכבי-אש** - נתבונן במבנה המקורה המיועד לחניית מכוניות הכיבוי, שצבען אדום בולט וכד'.*
- ★ *כיצד מתנהגים אזרחים (הורים, ילדים) במקומות אלו?*

נסכם** את השיחה בתיאור **ההתנהגות הרצויה במקומות ציבוריים:

- ★ *יש לעמוד בתור (וחלוקת מספרים);*
- ★ *לשמור על שקט;*
- ★ *אסור לעשן;*
- ★ *יש לשמור על הרכוש הציבורי;*
- ★ *צריך לגלות סבלנות וסובלנות.*

פינות המשחק

בפינת הקוביות יבנו הילדים דגם של המוסד שבו הם ביקרו.
המחנכת תעשיר את הפינה במגוון אביזרים המאפיינים את המקום, או בתמונות כתחליף לאביזרים.
לדוגמה: ***לתחנת כיבוי אש*** *- מטף, מכונית כיבוי, כובע כבאים, סולם, צינור וכו'*
לתחנת משטרה *- כובע שוטר, מדים, דרגות, ניידת משטרה, טלפון וכו'*
לבניין הכנסת *- דגל מדינה, סמל המדינה, דוכן, פטיש נואם וכו'*
לבית ספר *- לוח, מכשיר כתיבה, מחברות וכד'.*

שיתוף פעולה עם הורים

העבודה בגן הילדים נעשית בשיתוף עם ההורים. קיימות תכניות שונות המטפלות בכך (ראה - תכנית קדמ"ה). בנושא הדמוקטיה, כמו בנושאים אחרים, נציע להורים פעילויות מובנות, המכוונות לקרב את ההורים זה לזה ולגן-הילדים בדרך של התנסות בהליכים דמוקרטיים, כפי שהיא מיושמת בעבודתנו החינוכית בגן הילדים.

המחנכת, המכירה והמעריכה את אורח החיים הדמוקרטי, תבהיר להורים כיצד עקרונות דמוקרטיים פועלים בגן בדרך של משחק, מתוך תקווה, שאם הם יהיו מודעים לעקרונות אלה, גם יישמו אותם בבתיהם.

מובאת בזאת הצעה מעשית לתכנית פעולה שנוסתה בגני ילדים במרכז הארץ. (לידיעתך - קיים קשר הדוק בין כל הפעילויות המוצעות, ועל כן יש להפעילן כיחידה אחת.)

המטרות

- ★ *הכרת הצורך בשימוש במיומנויות של משא ומתן.*
- ★ *העלאת המוטיבציה לשיתוף פעולה בין ההורים, הגננת והמוסד החינוכי.*
- ★ *יצירת אווירה חופשית ופתוחה לשיחות.*

השלבים

- ★ *ההורים יכירו מקרוב איש את רעהו.*
- ★ *ההורים יתמודדו עם בעיות באמצעות ניהול רב-שיח.*
- ★ *ההורים יגיעו לשלב ההחלטה על דרכי הביצוע.*

סדרת מפגשי הורים

מפגש ראשון - הצעה לגיבוש חברתי

שלב א': נבקש מההורים לשבת בזוגות. (רצוי לבחור בן זוג בלתי מוכר.)
ההורים ישוחחו ביניהם שיחה חופשית. (השיחה יכולה להיות על המשפחה, על השכונה, על אירועים בשכונה וכו'.)

שלב ב': הזוגות יתחלפו, ושוב ישוחחו ביניהם שיחה חופשית.

שלב ג': שני זוגות ייצרו רביעיה וימשיכו בשיחה קצרה, כאשר כל בן זוג מציג את חברו.

שלב ד': כולם יתכנסו במליאה, שבה ידווחו ההורים על הרגשתם ויביעו דעתם על הפעילות.

הערה: אפשר להשתמש בדרכים אחרות לשם גיבוש קבוצה. כאן ניתנה הצעה בלבד.

מפגש שני - הרחבת ההיכרות בין ההורים

שלב א': ההורים ישבו בשלשות או ברביעיות וינהלו שיחה חופשית.

שלב ב': שתי הקבוצות יתאחדו וימשיכו בשיחה חופשית.

הערה: אין צורך להיבהל מהרעש או מאי הסדר שייווצר בשל ריבוי המשתתפים והקשיים הבין תקשורתיים.

שלב ג': **דיון במליאה.** בשלב זה נתייחס לשיחה שהתנהלה בקבוצה, ונברר מה קרה במהלך הדיון.
התשובות המשוערות: "לא הספקנו לשוחח"; "אחד דיבר והתפרצו לתוך דבריו"; "הנושאים היו שונים"; "בקבוצה הייתה התפלגות לזוגות או לשלשות".

שלב ד': **דיון במליאה.**

1. ההורים יעלו הצעות לניהול דיון או שיחה תרבותית בקבוצה.
ברוב המקרים, עולה הרעיון של בחירת מנחה, שעליו מוטלת האחריות לניהול הדיון בקבוצתו.
2. ההורים יעלו הצעות שונות לבחירת מנחה, כמו:
   - ★ כל אחד יכול להציע את מועמדותו.
   - ★ אחד ההורים מציע מועמד - המנחה ייבחר בהצבעה.

אם לא יצליחו ההורים לבחור במועמד מקובל על כולם, ייבחרו מנחים אחדים שיפעלו ברוטציה.

מפגש שלישי - שיחות על בעיות משותפות

בפגישה זו יתקיימו שיחות על נושאים ועל בעיות מוגדרות, אשר מעניינות או מטרידות את ההורים של ילדי הגן.

שלב א': ההורים יתחלקו לקבוצות בנות 6-8 משתתפים. כל קבוצה תבחר מנחה. הקבוצה תעלה נושאים לדיון, ותבחר באחד מהם ברוב קולות. הקבוצה תנהל דיון בנושא.

שלב ב': כל ההורים יתכנסו במליאה. כל מנחה ידווח בתמציתיות על פעילות קבוצתו.

הערה: הגננת תרשום את הנושאים שהועלו לדיון בקבוצות ותשתמש בהם בפגישות הבאות.

מפגש רביעי (ומפגשים נוספים) - התנסות בהליכי הדמוקרטיה

בפגישה הזו ובפגישות הבאות נתנסה בהליכי הדמוקרטיה שנלמדו:

- ★ הפגישה תתחיל במליאה.
- ★ הגננת תציג את הנושאים אשר נבחרו בפגישה הקודמת.
- ★ נושא אחד ייבחר בקולות הרוב - והוא יהיה משותף לכל הקבוצות.
- ★ ההורים יתחלקו לקבוצות וידונו בנושאים על-פי מתכונת אחת.

(בחירת מנחה, דיון, דיווח במליאה. בהמשך אפשר לגוון את הפגישות ולהעלות בכל קבוצה נושא אחר.)

הערה: כדי להעשיר את הדיון תכין גם הגננת חומר רקע תיאורטי, מקצועי וספרותי בנושא. הגננת תשלב את החומר בפתיחה או בסיום על-פי שיקול דעתה.

דוגמה לנושאים אחדים שהוצעו על-ידי הורים ונבחרו לדיון על-ידי רוב המשתתפים:

- ★ הגבלת שעות צפייה בטלוויזיה.
  כיצד להתמודד עם הילדים המבקשים לצפות בשעות המאוחרות בטלוויזיה"?
  כיצד לבחור את התכניות?
- ★ על מי האחריות להשכמה?
  כיצד להתמודד עם ילדים המאחרים לקום? כיצד להתמודד עם ילדים איטיים, המתעוררים בקושי או מסרבים לאכול?
- ★ בעיות בבחירת הלבוש בבוקר.
  כיצד נתמודד עם ילדים המסרבים ללבוש בגד חם ביום קר? וכדומה.
- ★ ניצול שעות הפנאי.
  איך מקבלים החלטה משותפת בבית על בילוי בשעות הפנאי?

בפגישות אלה מעלים ההורים הצעות ורעיונות ומעשירים זה את זה. איש איש בהתאם לניסיונו האישי. גם אם ההורה לא העלה לדיון את בעייתו, הוא יוצא נשכר, מאחר שלעתים קרובות בעייתו דומה לבעייתם של הורים נוספים.

תכנון אירוע משותף להורים ולילדים

★ ניתן לתכנן במשותף עם ההורים ועם הילדים טיולים, חגיגות, סדנאות וכדומה.
(ההורה יהיה מעורה בגן ולא מעורב בגן.)

★ אפשר לדון בבעיה בשכונה או בקהילה. איך מוצאים הורים וילדים יחד פתרון לבעיה רצינית בשכונה - ראה דוגמה מתוך חוברת "זהרור" בסיפור: "הכדור של אורי"; "המגרש שלנו בשכונה", בהוצאת מט"ח.

הורים למען הגן

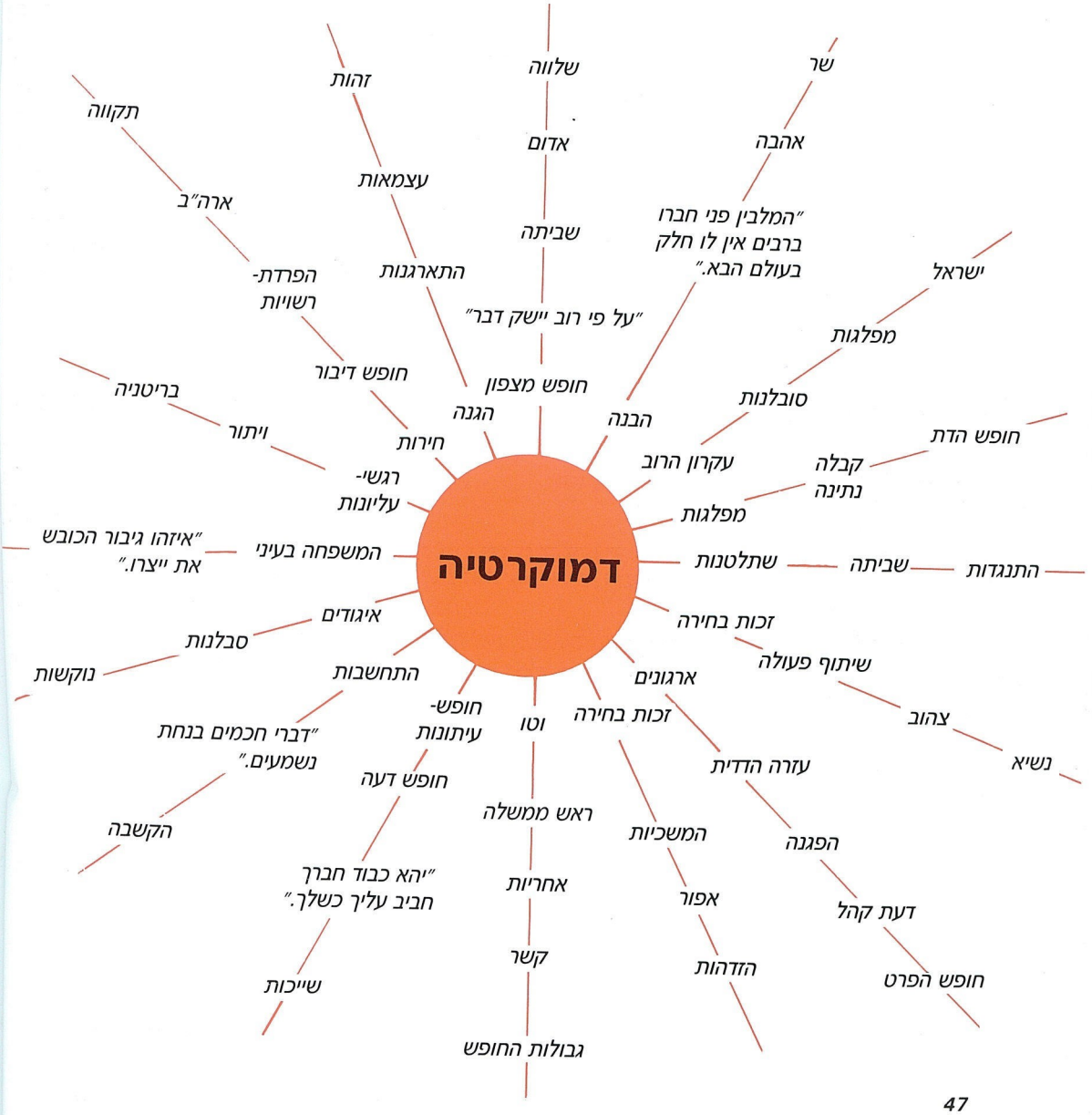
לכולם מותר להציע - תיבת ההצעות

הגננת תכין תיבה אסתטית במקום בולט לעיני ההורים - ובסמוך - גיליונות נייר וכלי כתיבה. כל הורה יהא רשאי להציע הצעות ורעיונות לגננת בתחומים שונים. (לדוגמה: מידע על תערוכה, הצגה, פעילות מיוחדת בגן וכד')

הצעה לפעילות: סיעור מוחין

הגננת רושמת על הלוח את המלה "**דמוקרטיה**" ומבקשת מן ההורים להעלות באופן ספונטני אסוציאציות לנושא זה. **כל** המלים תירשמנה על גבי הלוח. לאחר רישום כל המלים המוצעות, ימיינו ההורים את אשר הועלה.

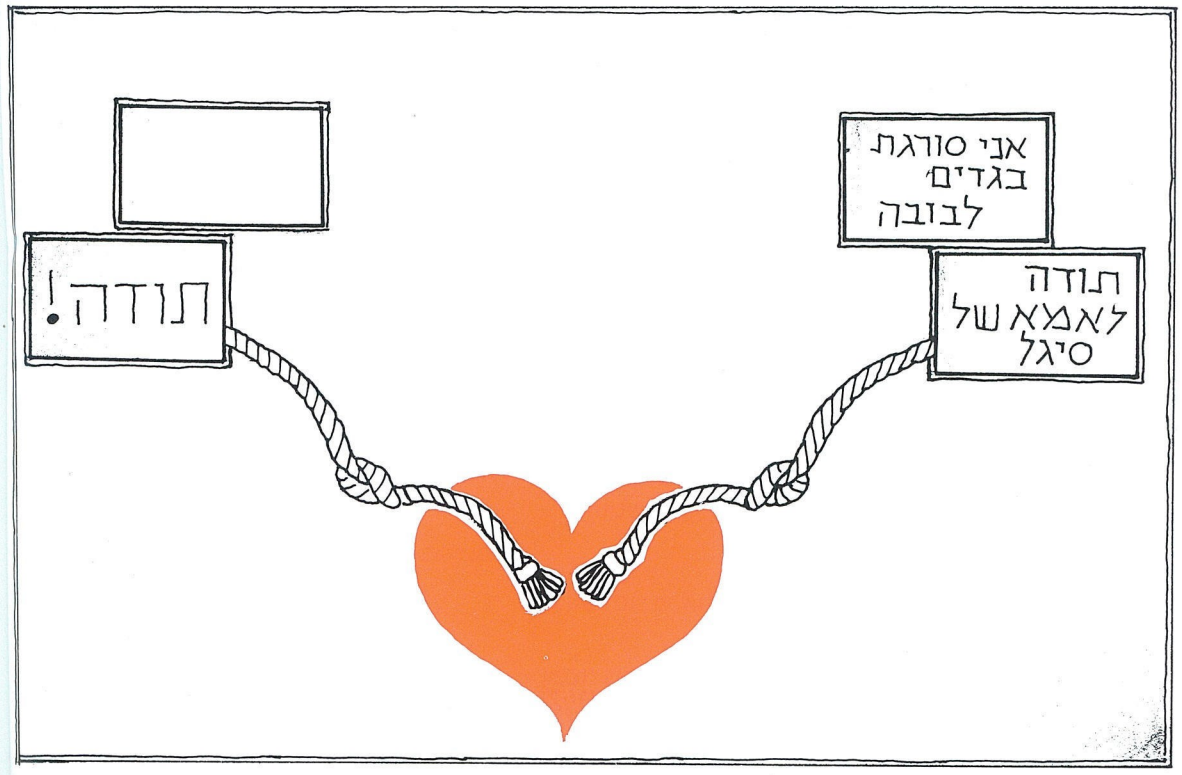
להלן דוגמה לפעילות דומה שנערכה בדיון עם קבוצת גננות בנושא זה. מובן שניתן לחלק את המלים גם על-פי קטגוריות שונות.

אסוציאציות - חלוקה לקטיגוריות ולתת-קטיגוריות

יחסים בין אישיים	תכונות אופי	תחושות ורגשות	ארצות ועמים	צבעים
משפחה בעיני	סבלנות	שייכות	יוון	אדום
י בעיני המשפחה	סובלנות	ביטחון	ארה"ב	צהוב
בלה	אחריות	תלות	בריטניה	אפור
וינה	עצמאות	עוינות	ישראל	ירוק
ייכות	שתלטנות	דחייה	בריה"מ	חום
שר	גמישות	קנאה		
משכיות	נוקשות	אהבה		
תארגנות		שלווה		
תחשבות		רגשי-		
תור		עליונות		
הדהות		רגשי-		
בנה		נחיתות		
קשבה		תקווה		
גנה		זהות		
ורה הדדית				
יתוף פעולה				
חייה				
וינות				

עמדות	ספרות	קבוצות	חוקים	חובות וזכויות	ביטוים ופתגמים
זרח	פרקי אבות	מפלגות	עקרון הרוב	חירות	"על פי רוב יישק דבר"
תין	ספר משלי	ארגונים	מפלגות	חופש מצפון	"איזהו גיבור הכובש
בחר	שישה סדר-משנה	איגודים	הפרדת-	חופש דיבור	את ייצרו."
ציג	המקורות		רשויות	חופש-	"דברי חכמים בנחת
שב-ראש	במדבר פרק יב-11		זכות בחירה	עיתונות	נשמעים."
אש ממשלה	("לא ברא הקב"א		גבולות החופש	דעת קהל	"המכבד את הבריות
שיא	את העולם אלא		הפגנה	זכות בחירה	מכובד."
שר	על מנת שיהא		שביתה	חופש הפרט	"אל תהיה בז לכל
	שלום בין		וטו	חופש הדת	אדם."
	הבריות").			חופש דעה	"המלבין פני חברו
	ספרי ילדים			התנגדות	ברבים אין לו חלק
	שירי ילדים			שביתה	בעולם הבא."
					"יהא כבוד חברך
					חביב עליך כשלך."

הקשר שלי לגן

(לוח עם חצים)

יצירת קשר דו-סטרי בין ההורים
לבין הגננת.
כל משפחה, המעוניינת לתרום
לגן בתחום כלשהו, יוצרת "קשר"
בלוח ורושמת על הכרטיס את
הצעותיה.
לאחר הביצוע מוסיפה הגננת
כרטיס תודה בשם ילדי הגן
והצוות.

הערה: *את הרעיונות יש להציג בפני ההורים בפגישות ההורים.*

מומלץ לתלייה על לוח ההורים

אם ילד ...../ ר. קיפלינג

אם ילד חי תחת ביקורת
הוא לומד להאשים

אם ילד חי בשותפות
הוא לומד להתחשב

אם ילד חי בביטחון
הוא לומד להאמין

אם ילד חי בשבחים
הוא לומד להעריך

אם ילד חי באמת
הוא לומד צדק

אם ילד חי בידע
הוא לומד חכמה

אם ילד חי בבושה
הוא לומד להרגיש אשם

אם ילד חי בהרגשה של רצון
הוא ילמד אהבה בעולם

אם ילד חי בשמחה ובאושר
הוא ימצא יופי בכול.

נספחים

תכניות המופעלות במערכת הגיל הרך

קדמ"ה - נושאים לדיון*

חינוך לדמוקרטיה - נחמה ניר יניב, יעל גבריאלי

פתיחה

המציאות בארץ דורשת כיום להקדיש את כל מאמצינו לחינוך אנשים בעלי השקפה דמוקרטית, אשר יסייעו לפיתוח מערכת יחסי אנוש חיובית וחמה בין אדם לחברו. עלינו לעודד אנשים בעלי רגש על כבוד לזולת לתרום מכוחם ומאישיותם ליצירת תנאים מתאימים לצמיחה מחודשת של חברה חופשית וצודקת, המאפשרת לכל אדם לחשוב מחשבה חופשית וליצור יצירה מקורית.

שאלות לדיון

מהי דמוקרטיה לדעתכם?

מה עשוי למנוע את קיום הדמוקטיה?

(דמגוגיה, שקרים, אינטרסים אישיים, כפייה, פעילות תעמולתית להחדרת דעות קבועות מראש, הגבלת חופש הבחירה וחופש הפעילות והוויכוח ועוד)

מהם מרכיביה של הדמוקטיה?

מציאת המאחד בשונה ויצירת חוקי קיום משותפים

הגנה על זכויות מיעוט

שיתוף האזרח בקביעת חוקים ונוהגים

מתן זכות לכל אדם לבחור ולהחליט (הפעלת שיקול דעת)

חיזוק הפרט

חופש ביטוי

שוויון בקבלת חובות וזכויות בחברה

התחשבות בזולת

סבלנות וסובלנות, הרגלי שיחה וויכוח, הבעת דעה, הקשבה, בהירות ונימוס, כבוד לכל אדם באשר הוא אדם והתחשבות בו.

הערה: *המנחה מתבקש(ת) להבהיר כל אחד מהמרכיבים אשר יועלו על יד המשתתפים בדיון ולדון בהם בהרחבה.*

** לקוח מתוך סדרת דיוני קדמ"ה - "דיונים משותפים להורים ומחנכים"*
התכנית מעלה סדרה של שאלות לדיון בין הגננת ובין ההורים ונקודות עיקריות שיש להדגישן במסגרת הדיון.

סיכום ביניים:
הדמוקרטיה מתייחסת לכל אדם כאל בעל ייחוד משלו וכאל בעל זכויות לכבוד.
הדמוקרטיה נבחנת ביכולתה להגשים את האידיאה של שמירה והגנה על כבוד האדם וזכויותיו בצורה אופטימלית.

מה נדרש מאדם בעל השקפת עולם דמוקרטית?

- ★ הפעלת שיקול דעת אוטונומי;
- ★ בחירה בגישות ובאידיאות שיש בהן רגישות לצדק ולאי־צדק והזדהות עמן;
- ★ שליטה עצמית;
- ★ מוטיבציה לפעילות ולתרומה לחברה;
- ★ השתתפות משמעותית בהבעת דעות ובהשמעת דברי ביקורת רלוונטיים;
- ★ תפיסה, הבנה והערכה של אדם כלפי גישות ודעות מנוגדות לשלו מתוך כבוד לדעת הזולת, בתנאי שדעות אלה לא יפגעו בעקרונות הדמוקרטיה;
- ★ נכונות לגלות יוזמה (גם כשאינו נדרש לקבל תפקידים) מתוך אחריות לציבור שבתוכו הוא חי ופועל;
- ★ להיות נאמן להכרעת הרוב, אף כשזו אינה הולמת את השקפתו.

הערה: הדמוקרטיה אינה מטשטשת את קיומם של חילוקי הדעות, היא מאפשרת מאבק גלוי בין הדעות השונות ובחירה חופשית של כל אזרח בדעות הרצויות לו לפי שיקול דעתו.

כיצד ניתן, לדעתכם, לחנך את הילד להפנים את ערכי הדמוקרטיה?
יחסי ילדים מבוגרים, כיצד הם עשויים לבוא לידי ביטוי באווירה דמוקרטית?
אנא, שתפו אותנו בדרכי חינוך מוכרות, ברעיונות ובהצעות חדשים למימוש תפיסת עולם זו.

סיכום ביניים: האווירה הדמוקרטית בבית והאווירה הדמוקרטית במוסד החינוכי צריכות להשלים זו את זו. בית ההורים הוא מקום ההכשרה הראשון בעיצוב אופיו של הילד. במשפחה לומד האדם לראשונה לקבל ולתת, להכיר תודה, להביע דעה, לבחור ולשקול, למלא תפקידים, לבקר את זולתו ולחלוק עליו. בחיק המשפחה לומד הילד את משמעות השליטה העצמית, את ההתייחסות לזולת, הוא לומד להבין שלכל יחיד ולכל פרט הזכות להיות מה שהוא בוחר להיות! במסגרת המשפחה רוכש הילד ומפנים ידע ורגישות לאמונות, דעות, מסורת, מנהגים, משמעת וסדר, ומעל לכול הוא לומד פרק בהלכות היחסים שבין אדם לחברו. בית ההורים הוא הבסיס, נקודת-מוצא להתפתחות אדם בעל אישיות והשקפת עולם דמוקרטית מודרנית.

תארו סממנים דמוקרטיים הרווחים במוסד החינוכי (בגן ובבית הספר והתייחסו אליהם).
מה חסר? מה נמצא לקוי?
הציעו בבקשה דרכים לשיפור.

לסיום: *א. דברי ההורים במהלך הדיון יסוכמו ותודגש החשיבות של הבנת משמעות הדמוקרטיה והחינוך להפנמת ערכיה.*
ב. כדי לחנך את ילדינו לתפקד בחברה כבני-אדם בעלי השקפת עולם דמוקרטית, עלינו לחשוף את הבעיות והשאלות, לעורר דיון ולהקשיב לתגובות, לרעיונות ולדעות הילדים בנושאים ובתחומים חברתיים אנושיים, המעסיקים את החברה, המשפחה, הקהילה והמדינה.
מתפקידינו לאפשר לילד לקבל על עצמו תפקידים מתוך אחריות, ליזום פעילויות ולממש רעיונות מתוך שיקול-דעת והתאמה לבחירתו.
וכל זאת באמצעות דוגמה אישית ויצירת אווירה דמוקרטית במוסד החינוכי ובגן המשפחתי.

כיבוד החוק והמשפט / **יעל גבריאלי**

"ביטויו העיקרי של שלטון החוק הוא בכך שהוא אינו שלטונם של אנשים לפי החלטותיהם, שיקוליהם ומאוויהם הבלתי מוגבלים, אלא בכך שהוא נשען על הוראותיהן של נורמות יציבות, השוות לכל ואשר מחייבות את הכל במידה זהה".

מדברי השופט מאיר שמגר (בג"ץ 428/86)

פתיחה

נדון היום בנושא כיבוד החוק והמשפט מבחינת תפיסת עולמו והתנהגותו של הילד.
השאלות שבהן נתמקד במליאה ובקבוצות יקיפו דרכים ואפשרויות, העשויות לסייע לנו ולילדינו להתנהג על פי כללים וחוקים ואף להבין את חשיבותם.

שאלות לדיון *(דיון בקבוצות קטנות)*

את השאלות שלהלן רצוי לרשום על כרטיסיות ולהציע לכל קבוצה לדון באחת מהן. בקבוצה משתתפים 6-5 אנשים. אחד ההורים יתבקש לרשום פרוטוקול.

1. ***מהם הכללים המנחים את התנהגותו של הילד בבית? (כללי מותר, כללי רצוי, כללי אסור!)***
   מה קורה כשהילד אינו ממלא את הכללים שהם בבחינת אסור?
2. ***לאילו חוקים שהם נחלת הכלל חשוף הילד?***
3. ***מהם הכללים והחוקים (המוכרים לכם), שמגינים על הילד מפני החברה הבוגרת? מהם הכללים והחוקים שצריכים להתקיים כדי להגן על הילד מפני חברת הבוגרים?***

במליאה: כל קבוצה תציג את התייחסות המשתתפים לשאלה הנידונה.

הערה: *כדאי להיעזר בדיון בדברים מהקטע הבא:*

"התנהגות ערכית משמעותה יישומו של ערך בפועל, במצבים מגוונים, מתוך בחירה מרצון. התנהגות כזו מחייבת את הבנת העיקרון המוסרי ואת השיפוט לגופו של עניין. אלה קשים לילדים קטנים, שכן יכולתם לטפל בעקרון מופשט וליישמו מוגבלת. בגיל הרך קודמים העשייה וההתנהגות להבנת המניעים, ולכן חינוך לערכים מושתת בגיל זה על מעשים. תחילה ילמד הילד או שיעשה את מה שראוי לעשות, ורק אחר כך יבין מדוע"

מתוך חוזר מנכ"ל, יוני - תשמ"ח.

מהן הדרכים שבאמצעותן ניתן לפתח אכפתיות להתנהגות ההולמת את כוונת החוק?
אילו חוקים וכללים על הילד לדעת כבר מגיל 4-5?

יש להדגיש חוקים וכללים הקשורים בתחומים הבאים ומשיקים להם:

זהירות בדרכים
כיבוד הזולת
נימוסים
מה שקשור בא"י יפה, כללי אל תעשה

"אילו החוקים הראשונים שהילד לומד לכבד. חוקים שהמבוגרים בסביבתו המיידית מציגים בפניו. אחר כך הילד לומד בהדרגה לשמור ולכבד את אותם החוקים שקבעה "ידו הנעלמת" של המחוקק, את החוקים המיוצגים על ידי הסמל ובאמצעות המלה הכתובה (חוזה מנכ"ל, יוני - תשמח).

לסיום:

א. המנחה יסכם את הנושא תוך התייחסות לדברי המשתתפים.

ב. כדאי לסיום לחזור על הדברים שנאמרו בחוזר המנכ"ל.

"הילד רוכש את הערכים של כיבוד החוק והמשפט כשם שהוא רוכש ערכים אחרים במעגלים ההולכים ומתרחבים של תכנים המתייחסים אל עולמו. בתכנים אלה באים לידי ביטוי כללי ההתנהגות של הילד בביתו ובקרב משפחתו (רשות הפרט), בגן הילדים וגם בסביבה הרחבה יותר. הרחוב, השכונה, הגן הציבורי ומקומות שהם רשות הציבור" (חוזר מנכ"ל, יוני- תשמ"ח).

"מעגל הקסם" שושנה קדרון

"מעגל הקסם" היא תכנית לימודים שפותחה על ידי מכון להתפתחות אישית בסן-דייגו, קליפורניה, ולאחרונה החלה לפעול בגני הילדים ובבתי הספר בארץ.

מטרתה של התכנית היא לקדם ולפתח את ביטחונם העצמי ואת הסתגלותם החברתית של ילדים בכל הגילים. היא מתבססת על כמה הנחות יסוד:

- ★ בכל אדם טמון פוטנציאל להתפתחות רגשית-חברתית, וניתן לסייע להגשמתו בתנאים מתאימים.
- ★ ההתפתחות הרגשית חשובה מכדי להשאירה ביד המקרה או ביד האינטואיציה.
- ★ בעיות התנהגותיות נובעות לרוב מהיעדר מודעות, מהדחקת רגשות, מדימוי עצמי נמוך ומתפיסה מעוותת של המציאות.
- ★ אין אדם ניחן ביכולת לתפוס את מלוא השפעת התנהגותו על עצמו ועל אחרים. אך הבנה זו ניתנת ללמידה.
- ★ המוסד החינוכי יכול וחייב ללמד את הילד החל מן הגיל הרך לבחור התנהגויות שתתאמנה לכל מצב, תוך התחשבות בעצמו ובזולת.

בכל אלה מטפלת התכנית בדרך שיטתית ומובנית, תוך התמקדות בשלושה תחומי התפתחות:

- ★ מודעות לעצמי ולאחרים
- ★ ביטחון עצמי, שליטה ב.....
- ★ יחסים בין-אישיים.

במעגל מתכנסות מדי יום קבוצות ילדים, הלומדים לחלוק עם חבריהם מחשבות ורגשות באווירה תומכת ומקבלת. יכולת הביטוי האישית מתחזקת, כשהילדים מגלים עד כמה דומים בני-אדם. הדיון מתבצע תוך שמירה קפדנית על חוקי תקשורת בסיסיים, המאפשרים לכל משתתף לדבר בתורו, רשות לדלג על התור והקשבה מלאה של הקבוצה.

חוקי המעגל בנויים על בסיס של קבלה ואינם מאפשרים כל צורה של שפיטה, לגלוג או ביקורת.

ההתנהגות במעגל הופכת במהלך הזמן לדפוס קבוע. ילדים לומדים לסגל לעצמם אסטרטגיות יעילות לטיפול בקונפליקטים, הידברות, פשרה, קביעת תור, ויתור, התנצלות, בקשת סיוע או התערבות.

התכנית עוסקת בחינוך לדמוקרטיה בצורה שיטתית, המגבירה את הסיכוי לנהל חיי חברה תקינים ובריאים המבוססים על סובלנות וכבוד הדדי.

מפגשים של ילדי-גן יהודים וערבים והוריהם

לילי גינצבורג

תכנית המפגשים של ילדי גן יהודים וערבים ושל הוריהם מתנהלת ביוזמתה ובביצועה של עמותת "ברית בני-שם" - אגודה בלתי מפלגתית, וולונטרית, המאגדת בתוכה יהודים וערבים ופועלת למען קידום ההיכרות, ההבנה וההידברות בין שני העמים החיים במדינת ישראל.

יוזמי הרעיון יצאו מתוך הנחה, כי על בני העם היהודי והערבי להכיר את התרבות, אורח החיים והמנהגים של זולתם, כדי ליצור את התשתית לשכנות טובה ולדו-קיום בשלום. מטרות אלה יושגו על ידי לימוד, מפגשים, מגע חברתי והיכרות אישית של בני שני העמים מכל שכבות הגיל.

הפעילות מתבצעת באישורו ובעידודו של משרד החינוך ובתיאום מלא עם הפיקוח על גני הילדים, הרואה את תכנית המפגשים כאחת הדרכים העשויות לקדם את החינוך לדמוקרטיה.

התכנית אושרה גם על ידי הרשויות המקומיות משני המגזרים, והיא מקבלת עזרה ותמיכה ממרכז ההסברה.

מטרות המפגשים

1) היכרות אישית בין ילדי הגנים.
2) התנסות וחוויה משותפת חיובית.
3) ביטול דעות קדומות.
4) בניית דימוי חיובי של הזולת.

תכנית המפגשים בנויה בדרך כלל על שלושה מפגשים בשנה:

1) ביקור כיתת גן עם הגננת, העוזרת וההורים מכפר ערבי בגן בתל-אביב, ובילוי משותף של שעות מספר.
2) ביקור גומלין של הגן היהודי בגן בכפר ערבי.
3) מפגש שלישי מחוץ לכותלי הגן: טיול משותף של הורים וילדים באחד מאתרי הנוף או התרבות או מפגש כללי באחד הפארקים עם תכנית מהנה ומשעשעת.

***הערה:** קיימת גם אפשרות של פעילות תרבותית-חברתית אחרת לפי החלטתם של הגננות וההורים. בכל הפעילויות האלה נשמר הקשר בין זוגות ילדי הגנים והוריהם.*

הכנות למפגש

לפני בוא הילדים לביקור מקדישה הגננת פרק זמן להכנת הילדים וההורים.

קיימות אפשרויות מספר להכנסת הנושא לגן באמצעות התכנים האלה:

1) שכנות - מן המושג הקרוב של שכנים בבית, ברחוב, בשכונה ועד למובן הרחב של המושג.
2) חברות.
3) הכנסת אורחים.
4) ילדי העולם - ילדים שונים - המשותף והשונה.

הילדים מספרים מה ידוע להם על האורחים העומדים להגיע ומתכננים יחד עם הגננת את האירוח:

1) מכינים כרזה עם כתובת "ברוכים הבאים" בעברית ובערבית.
2) מכינים סמל לדש הבגד עם כתובת "ברוכים הבאים" או כתובת אחרת.
3) הגננת מלמדת את הילדים לברך את האורחים בשפתם.
4) משמיעים תקליט עם מנגינות מזרחיות.
5) הגננת מחפשת מלים בשתי השפות בעלות צליל דומה.
6) הגננת מארגנת פינה עם אביזרים האופייניים לתרבות של האורחים, ניתן גם להכניס ספר ילדים בשפה ערבית.
7) המורה לריתמוסיקה מלמדת את הילדים שירים וריקודים לכבוד האורחים.
8) הגננת מקיימת שיחה על הדומה והשונה בין ילד יהודי לילד ערבי.
9) הילדים המארחים מכינים מתנות אישיות לכל ילד אורח.

סדר היום ביום הביקור

הילדים מוסעים יחד עם הגננת העוזרת וההורים מן הכפר לעיר (לתל-אביב).

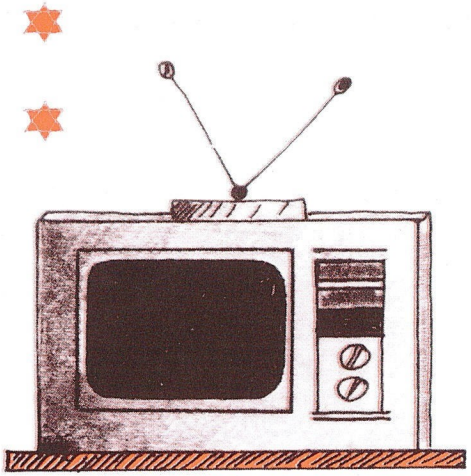
1) עם בואם לגן המארח פוגשים אותם הגננת, הילדים וההורים, ולאחר החלפת ברכות בשתי השפות מצטרפת המורה לריתמוסיקה.
2) מארגנים שירה משותפת בשתי השפות, משחקי תנועה מוכרים לילדי שני הגנים, ריקודים של קבוצות, של זוגות ושל יחידים, תוך מתן הזדמנות לאורחים להביע את עצמם בכל צורה שיבחרו (הגננות מתרגמות את דברי חברותיהן לשפה עברית וערבית).
בשלב זה ההורים עוזבים את הגן ויוצאים להתארח בבתים.
3) מתקיימת פעילות בפינות המשחק ופעילות יצירתית משותפת.
4) האורחים והמארחים אוכלים ארוחת בוקר משותפת.
5) מנהלים משחקים חופשיים בחצר ובכיתה או יוצאים לסיור קצר או לביקור באחד האתרים הנמצאים בסביבתו הקרובה של הגן. ***יש לעודד את הבילוי המשותף של האורחים והמארחים.***
6) בסוף היום (בשעה 12.00) עורכים ריכוז וטקס הגשת מתנות; האורחים מגישים מתנה לגן המארח, המארחים מגישים מתנות אישיות לכל ילד אורח ושקיות ממתקים, והאמהות מקבלות פרח.

בשלב האחרון מצטרפות האמהות, החוזרות מביקור בבתי ההורים, והמפגש מסתיים בריקודים ובשירה משותפת של הילדים, ההורים והגננות.

הערה: *ניתן לגוון כל מפגש בהתאם ליוזמתן ולרעיונותיהן של הגננות וההורים.*

ההורים

הצטרפותו של הגן לתכנית המפגשים מותנית בהסכמתם של ההורים, המהווים חלק בלתי נפרד מהתכנית. בעוד הילדים והגננות מבלים בגן, מתארחים ההורים בביתה של אחת האמהות של הכיתה המארחת. כל יתר אמהות הגן משתתפות בהכנת הכבוד, ארגון האירוח והמפגש עצמו. תוך כדי האירוח והגשת הכבוד, מתפתחת שיחה על בעיות החברה, אורח החיים של המשפחות, חינוך ילדים, לבוש, צורות בילוי וכו' - לפעמים יוצאות האמהות לסיור משותף בסביבה או באחד האתרים הקרובים לגן.
עם שובן לגן, בסוף היום, מצטרפות האמהות אל הילדים, והביקור נגמר בשירה ובריקודים משותפים.

משדרים שבהם קיימים אלמנטים דמוקרטיים בטלוויזיה החינוכית

הסדרה: רחוב סומסום

שם המשדר	אלמנט דמוקרטי
אופניק מפליג	תכנון משותף
משימה בלתי אפשרית	מגוון אוכלוסייה
ד"ד למוסא אופניק	מגוון אוכלוסייה
בין שניים לארבע	התחשבות בזולת
אלברט מאמץ אבא	שיתוף פעולה
שובך יונים	שיתוף פעולה
מחנאות ברחוב	שיתוף פעולה
מה אעשה עם עצמי	שיתוף פעולה
טעות בקופסה	שיתוף פעולה
יום כזה	שיתוף פעולה
סליחה, אני עסוק	שיתוף פעולה

הסדרה: רגע עם דודלי

בשכונה שלנו	הקמת מגרש משחקים בשכונה
מה הבעיה	
עם עוד משהו	
כאשר אנחנו יחד	

הסדרה: בבית של פיסטוק

בואו	תכנון וביצוע לפי כללים
שלי שלך	
אנו באנו ארצה	

חומר עיוני

הדמוקרטיה היא ערך שיש להפנימו, כדי שתהפוך לדרך חיים קבועה. אך בנוסף לכך, הדמוקרטיה היא גם סוגיה עיונית שיש ללמדה ולהבינה ולהשתכנע בצדקתה.

מטרתה של חברה דמוקרטית: טיפוח מחנכת אוטונומית

נחמה ניר יניב

שלוש הערות מקדימות את הצגת הנושא:

הערה א'

*שתי משמעויות למושג **מחנכת אוטונומית**: האחת משמעותה חיובית, והשנייה משמעותה שלילית. הגננת הישראלית מייצגת את המשמעות החיובית, ואילו המורה המתואר בספרו של גודלד "מאחורי דלת הכיתה" מייצג את המשמעות השלילית; הגננת הישראלית אוטונומית ברוב הכרעותיה וברוב החלטותיה החינוכיות, ומכאן נובעת התלהבותה מן העבודה, הצלחתה היחסית בקידומם של ילדי גנה וגאוותה במערכת כולה. ואילו המורה - על פי הנחתו של גודלד - על אף כל השתלמויותיו בשיטות חינוך חדשות ובתכנים אקטואליים חוזר לכיתתו, סוגר אחריו את הדלת ושב לדרכו הבדוקה והמוכרת, שאותה סיגל לעצמו ממוריו וממחנכיו. יוצא אם כך, על פי ההנחה הזאת, שהמורה הוא "אוטונומי" מאחורי דלת כיתתו ללמד את הילד בהווה, ולהכינו לקראת העתיד - בשיטות השאובות מן העבר. זוהי אימרה עתיקה, אך נכונה גם כיום.*

הערה ב'

לכאורה, קל יותר ללמד את נושא הדמוקרטיה לתלמידי בית הספר התיכון, הן בגלל בשילותם הפיזית והפסיכולוגית והן בגלל התעניינותם בנושא. הנערים והנערות בבית הספר התיכון מסוגלים לבחון, לשקול ולהבחין בין טוב ורע, בין צדק לעוול, בין "האני" ל"זולת". לא כן ילדי הגן, שאין הם בשלים ואינם מסוגלים להתמודד עם הנושא המופשט והמורכב, הרחוק מעולמם הרוחני. אולם, עצם מהותו של גן הילדים הישראלי עונה על עקרונות הדמוקרטיה, והילד מתחנך בו באופן בלתי ישיר לממש עקרונות אלה.

1) הילד לומד לבחור בצורה חופשית בין פעילויות בגן.
2) הילד לומד לשאת באחריות לבחירתו.
3) הילד לומד את זכויותיו וחובותיו מן הגישות החינוכיות של המחנך, שעיקר מטרתן הוא קידומו המרבי של כל ילד.
4) הילד לומד שיש שיש לו הזכות לטעות, כי אין שופטים אותו על טעויותיו ואין מגנים אותו בגללן.
5) הילד לומד להביע את רגשותיו, שמחותיו ומצוקותיו באופן חופשי.
6) הילד לומד להתחשב בזולת.
7) הילד לומד כי לכל אחד הזכות להיות שונה ושווה, הן באמצעות גישותיה של המחנכת והן באמצעות התכניות המדגישות את השונה והמאחד בתרבותיות עדות ישראל.

יוצא אפוא, כי הגישות הבסיסיות של החברה הדמוקרטית מוקנות לילד דרך פעילויות והתנסויות יום יומיות, המותאמות ביותר ללמידה הילדית.

הערה ג'

מאמר זה לא יעסוק בהגדרת הדמוקרטיה כמשטר מדיני ובהשוואתה למשטרים מדיניים אחרים, ורק יבליט במקומות המתאימים את עדיפותו של המשטר הדמוקרטי על משטרים אחרים.

מרכזיותו של הילד בגן הילדים הישראלי איננה מוטלת בספק, אך אין מרכזיותו שלמה, אם אין דאגה למרכזיותם של ההורים והמחנכת. שאיפתה של החברה הדמוקרטית היא לטפח מחנכת מסוג מסוים; מחנכת זו צריכה לשקף את ה"רצוי", שאליו שואפים בני האדם, הגדלים באווירה של חופש, שוויון וצדק. למחנכת זו מעניקה החברה הדמוקרטית את הזכות לחנך, למסור לדור השני את מורשת התרבות הלאומית והאנושית ולגדל את הילד מן הילדות אל הבגרות ומן התלות אל העצמאות בשיטות המתאימות למטרות.

מאפייניה של המחנכת, שאותה יעדה החברה הדמוקרטית לחינוך בניה, הם אלה:

1) יוזמה והעזה ולא קונפורמיות
2) יצירתיות ומקוריות ולא חיקוי ושגרה
3) הענקת סמכות ולא הטלת סמכות
4) אמונה בשינוי והתחדשות ולא פחד מפני השינוי
5) טיפוח ההבעה החופשית ולא דיכוי ההבעה ופיתוח הדמגוגיה
6) הרשות לטעות ולא שפיטה ונידוי
7) מעורבות בקביעת מטרות החינוך ולא חוסר מעורבות
8) גמישות בביצוע ולא נוקשות בביצוע
9) מודעות לכל ילד ולכל מבוגר כיחיד ומיוחד במינו ולא גישה המכלילה ילדים ומבוגרים לקטיגוריות באמצעות תיוג ודעות קדומות.

מחנכי המחנכים חייבים לזכור, כי תהליכי הגמילה האנושיים, בין אם הם תהליכי גמילה של תינוק מחלב אמו ובין אם תהליכי גמילה של המחנכת מתלותה באילוצים, בסמכויות, בתנאים סביבתיים או חברתיים הם ארוכים, קשים ומורכבים. לשם טיפוח המחנכת האוטונומית וגמילתה מתלות בגורמים שונים יש לפתח בה שיקול דעת עצמאי, בחירה נכונה ויכולת התאמה*. שלושת המרכיבים האלה תואמים את המטרות, שהחברה הדמוקרטית הציבה לעצמה, ושלֵמות זו בין מטרות ובין שיטות מעידה על האמת בחינוך.

כך תגדל המחנכת לקראת בגרותה האישית והמקצועית, מודעת לעצמה ופתוחה לזולת. כי כשם שהחברה הדמוקרטית מטפחת את היחיד, כן היא דואגת לפתח בו את הרגישות והפתיחות לזולת. זהו "הצוו הקטיגורי" השני של הדמוקרטיה.

מיהו ה"זולת" בהקשר החינוכי? הילד, שעליו הרבינו לחשוב ולמענו בנינו סביבה חינוכית דמוקרטית. ה"זולת" הוא ההורים, הגורם העיקרי בחינוכם של הילדים.

השיתוף בין הורים למחנכים מתבקש בחברה דמוקרטית, שלא כמו בחברה טוטליטרית, החושדת בהורים ואיננה מאמינה כי הם יהיו נאמנים למשטר ויחנכו את ילדיהם לאורו. גננות בישראל חיפשו מאז ומתמיד את הקשר בין הגן ובין הבית. אפשר לתאר את התהליך הזה באמצעות מטפורה ידועה של תנועת המטוטלת: בראשית היישוב היהודי בארץ, מאז היווסדו של גן הילדים הראשון לפני תשעים שנה ועד שנות השישים של המאה שלנו, נעה המטוטלת מן הגן אל הבית: ילדי הגן הביאו הביתה את הלשון העברית, את ערכי ההיגיינה, את חגי ישראל, את היחס החיובי ליצירתיות הילד. את החופש "להתלכלך" תוך כדי משחק בגן, את המנהגים ואת אורחות החיים המאפיינים את חיי גן הילדים ואת היחסים בין מבוגרים לילדים, המבוססים על הזדהות יותר מאשר על סמכות וכפייה. בשנות השישים שינתה המטוטלת את כיוונה: היא נעה מן הבית אל הגן, מן הקהילה אל כותלי המוסד החינוכי. החל משנות השישים הועבר המוקד החינוכי־פילוסופי מכור ההיתוך אל הפלורליזם התרבותי-חברתי. הבית והקהילה פרצו אל גן הילדים - מינהגים, סיפורים, שירים, ריקודים, מאכלים וטעמים, ריחות וצבעים של עדות וקהילות שונות השתלבו בתכני החיים של גן הילדים. כך נוצר מצב של הפריה הדדית רבת משמעות בין הבית ובין הגן.

בנושא הדמוקרטיה צריכה המטוטלת לנוע שוב מן הגן אל הבית. על הגננת לקחת על עצמה את המשימה הגדולה והנכבדה - לדון עם קבוצות הורים על הנושא המורכב והחיוני הזה. למען הוויתם התקינה של אזרחי מדינת ישראל ולאושרם של תושביה, צריכה הגננת לשאוף לסגור את הפער בין הגישות הדמוקרטיות של המוסד החינוכי ובין הגישות שבבית. זוהי בעצם משימת הגננות בישראל בשנים הקרובות. וכפי שהמפקחות והמדריכות קיבלו על עצמן להשתלם ולדון בנושא מרכזי זה, שבו עוסקת מערכת החינוך כולה, כן צריכה הגננת להיערך לדיונים מעמיקים בנושא זה עם ההורים. קדמ"ה (קבוצות דיון מחנכים-הורים) נערכת לפתח דיונים בין הגננות לבין עצמן, ולהכינן לדיונים עם ההורים. באווירה חמה וידידותית, כשווים בין שווים, ללא כפייה וללא שפיטה, ידונו הורים ומחנכים באורח החיים הדמוקרטי בבית, בגן, בקהילה ובמדינה.

האווירה בדיונים אלה מקרינה שוויונות, כבוד לזולת ואמון ביכולתם של הורים לפתור בעיות. הדיונים, הנערכים באווירה כזאת, משמשים כמופת לערכי הדמוקרטיה.

איך יוצרים אווירה כזאת? האם ישנו דגם בדוק ואחיד לכל קבוצות דיון? מומחי הדינמיקה הקבוצתית פיתחו שיטות ודרכים, אשר אמורות לקרב את חברי הקבוצות זה לזה. חשוב ללמוד את הטכניקות הללו ולפתח אמון הדדי, הרגשה נוחה והבנה לזולת. ההשתתפות הפעילה של כל חבר וחבר בקבוצת דיון מעניקה לו ביטחון ומודעות עצמית, ואלה בונים את אישיותו. אני מציעה דגם נוסף, הבנוי על עקרונות חינוכיים ומתאים לדיונים בין מחנכים למחנכים ובין מחנכים להורים. דגם זה אולי יקל להבין את הנושא המורכב ולהזדהות עם העקרונות המובהקים של הדמוקרטיה. ביסודו של הדגם המוזכר לעיל מונח הבסיס הרעיוני-מוסרי, שאותו יש להבהיר ולנתח על כל מרכיביו על מנת להגיע לקונצנזוס. זהו הצעד הראשון ליצירת האווירה מן הסוג שתיארתי לעיל, זהו דיון אופייני לחברה דמוקרטית. כך נוצרת תשתית פילוסופית משותפת לכל משתתפי הדיון, שעל בסיסה אפשר להגמיש את דרכי היישום בהתאם להתעניינותם של חברי הקבוצה. הגדרת המטרות היא הצעד השני בדגם זה. הצעד השלישי הוא הצעות למימושן ובחינת תקיפות הביצוע, הלכה למעשה. בחינה, בדיקה, חשיבה ביקורתית והערכה, מצמצמים את הפער בין המוצהר ובין הממומש, בין הדיבורים ובין המעשים, ומעניקים לכל משתתף הרגשה, שיש אמת ברעיונותיהם ובמעשיהם, ואין הרגשה טובה מזו בחינוך דמוקרטי.

כך הופך גן ילדים לערש הדמוקרטיה לילדים, להורים ולמחנכים. זהו מיקרו-קוסמוס דמוקרטי, המצטיין אמנם בדילמות ובתהליכים רבי משמעות, אך זהו המשטר היחידי מכל המשטרים, שהחברה האנושית המציאה, המעוניין באדם באשר הוא אדם, ואשר הציב לו למטרה העיקרית את חינוכו של היחיד לחופש, לשוויון, לצדק, לחשיבה ביקורתית ולאמת.

אליס מייל מציינת את מרכיביו של החינוך האנושי לעומת החינוך הבלתי אנושי. ביסודו של החינוך האנושי נמצאת המודעות. ביסודו של החינוך הלא אנושי נמצא חוסר המודעות. אל המודעות מובילה האהבה, המסירות, האמפתיה, הסובלנות והמעורבות. אל חוסר המעורבות מובילה השנאה, הדחייה, הסלידה, חוסר הסבלנות והאדישות. אם נצליח השנה להתקרב, ולו רק במעט, אל המודעות לעצמנו ולזולת, נצליח להפריח את האנושי שבנו, לטובתם של כל בני האדם, קטנים כגדולים.

* על שלושת המרכיבים של התחנכות המחנכת כתבתי בהרחבה בספרי "לחנך ולהתחנך", ספריית פועלים, 1984.

עקרונות החינוך לדמוקרטיה ויישומם באקלים תקשורתי תומך בכיתות הגן

- יעקב גל-אור

*דמוקרטיה היא לא רק דרך ארגונית לקביעת החלטות או להסדרת שלטון, אלא היא בראש וראשונה צורת חיים או מערכת יחסים בין-אישית, המושתתת על ערכים כגון שוויון בין בני האדם, חופש הפרט, חרות המחשבה, אחריות אישית, קדושת החיים וכד'. דמוקרטיה היא אורח חיים, המקיים איזון עדין בין החופש ובין שלטון החוק, בין זכויות הפרט לצורכי החברה. כדי לשמור על איזון זה יש לחנך את האזרח החל מגיל צעיר על ברכי הערכים שעליהם מושתת אורח החיים הדמוקרטי. הנחת היסוד היא, שאין חינוך לדמוקרטיה ללא דמוקרטיזציה של המסגרת החינוכית (דיואי, 1916). דמוקרטיזציה פירושה ארגון מסגרת חברת הילדים ויצירת **אקלים תקשורתי תומך**, המאפשר התנסות יום יומית ביחסי גומלין, המבוססים על שוויוניות, חופש ביטוי של רגשות ורעיונות, פתיחות לזולת ולרעיונותיו, קבלה ואמפתיה רגשית, עזרה הדדית, השתתפות פעילה בקביעת החלטת וכד'.*

בחלק הראשון של המאמר נסקור בקצרה את עקרונות היסוד של אורח החיים הדמקורטי וביטויָם במסגרת כיתות היסוד. בחלק השני נצביע על הדרך שבה עקרונות אלה משמשים תשתית ליצירת אקלים תקשורתי תומך.

עקרונות הדמוקרטיה

א. הערכה כלפי הפרט וכלפי המיוחד שבו

עיקרון זה מדגיש את הזכות של כל אדם להיות הוא עצמו ולממש את הפוטנציאל הייחודי שלו. המשמעות של עיקרון זה בחינוך היא שיש לטפח מגיל צעיר אקלים חינוכי, המדגיש את הציביון האישי המיוחד שבילד והמחזק את הערכתו העצמית כאדם עצמאי וייחודי הראוי לכבוד. הערכה זו תושג על ידי התייחסות אל צרכיו ותחומי התעניינותו הייחודיים של הילד. חשוב שהמחנך יתאים את הגירויים הסביבתיים מבחינת הכמות, המורכבות, הקושי ורמת החידוש לטמפרמנט, לריתמוס וליכולת של כל ילד וילד. יש לחשוף את הילד לפעילויות שיעצבו את הזהות העצמית, תוך הדגשה של הדומה והמשותף בין כל הילדים מצד אחד, ושל השונה והייחודי מצד אחר. הפעילויות הבאות יכולות לחזק את הזהות העצמית בגיל הרך: מתן זכות לרכוש עצמי (תא עם חפצים אישיים כגון: מגבת, ספל, תיק עבודות ויצירה), מתן הזדמנות לביטוי חוויות אישיות, סיפור אגדת השם המשפחתי, הסתכלות באלבום משפחתי, משחקים שבהם מתבוננים בכל ילד כפרט, על תכונותיו המיוחדות וכד'. ילד, הלומד שמתייחסים לצרכיו האישיים ומגיבים עליהם ושמעריכים את יצירתו, רוכש ביטחון, ויש לו תחושה שהוא שולט בדברים וקובע במעשיו את ההתרחשויות השונות. ילד המאמין בעצמו, מאמין גם בסביבה. ילד המקבל תמיכה לבטא את עצמו, מעניק תמיכה לאחרים במימוש זכות זאת. ילד שיש לו תחושה שמכבדים אותו כאדם, לומד לכבד אחרים.

לטיפוח המיוחד שבילד יש חשיבות רבה דווקא עם כניסתו למסגרת קבוצתית, שכן אז מתרחש תהליך שבו מוטבע סגנונו של כל פרט בסגנון האחיד המתגבש בקבוצה. הלחץ לקונפורמיות גורם לכך שהילד נוטה לאבד את ייחודו, ורוצה להידמות לאחרים, כדי שהתנהגותו תזכה באישורם ובקבלתם. זהו תהליך מוכר גם בקרב המבוגרים. כאשר מופעל לחץ לקונפורמיות על ידי אמצעי התקשורת ההמוניים או על ידי המסגרות הארגוניות השונות, מאבד הפרט את ייחודו, וסכנה נשקפת לדמוקרטיה מבפנים. ברגע שייחודו של הפרט אובד, נחלשת הדמוקרטיה. הדמוקרטיה היא חזקה, כאשר הפרט חזק, והפרט חזק, כאשר אין הוא מנוכר לעצמו.

ב. חופש הפרט

עיקרון זה מדגיש את הזכות של כל פרט להאמין באמת שלו, ליהנות מחופש הבעה ודיבור, מחופש לבחור בין אלטרנטיבות ומחופש לממש את הפוטנציאל האישי. המשמעות של עיקרון זה בחינוך היא שהחל מגיל הרך יש לעודד את הילד לשאול את השאלות הנכונות ולהטיל ספק בתשובות הנכונות. (Questions And To Question The Right Answers To Ask The Right).

הזכות לחשיבה ביקורתית תמומש אם יהיה אקלים לא דוגמטי, כאשר הילד חופשי לערער על אמיתות, לבדוק באופן אישי את המשמעות של התופעות, לבדוק ולנסות דרכים חדשות ולהעלות ספקות לגבי תשובות שהוא מקבל ממקורות סמכות. על מערכת החינוך להקנות מיומנויות תקשורת, כך שהילד ידע הן להקשיב ולהאזין והן להביע את עצמו בדרך ברורה שתובן לזולת. מיומנויות אלו הן התשתית לתרבות הדיבור, הדיון והוויכוח, שקיומם הוא תנאי יסודי לאורח חיים דמוקרטי. החל מגיל הגן על הגננת לעודד את הילד להביע עצמו באופן ספונטני, הן בדיבור והן במשחק ויצירה. במסגרת הקבוצה ייהנה הילד מחופש לבחור במה לשחק, עם מי, היכן ומתי. תחושת חופש זאת תעזור לו לפתח את עצמיותו ואת עצמאותו.

ג. כל בני האדם שווים

כל בני האדם הם יצורי אנוש שנבראו בצלם אלוקים. קיים שוויון אנושי המתבטא בקדושת חיי האדם, בשמירה על זכויות האדם ובשוויון בפני החוק. כדי לבסס עיקרון זה על מערכת החינוך לפתח בילדים, החל מהגיל הרך, רגש בסיסי של כבוד לכל אדם, ללא הבדל לאום, דת, מין, עדה, מיצב סוציו-כלכלי וכד'. הילד ילמד שבני אדם הם שונים ודומים בעת ובעונה אחת. הילדים באים משכונות מגורים או מבתים שונים. לכל אחד יש כשרים ומיומנויות שונים, לכל אחד יש דעות, הרגלים וניסיון שונה, יחד עם זאת, לכולם יש תכונות דומות מעצם היותם בני אדם. לכולם יש רגשות, כולם רוצים להיות אהובים, מקובלים ורצויים. החל מהימים הראשונים בגן, הילד לומד שקולו איננו חשוב יותר מקולם של האחרים. אם בבית מתחשבים בדרך כלל בדעתו יותר מאשר בדעת ילדים אחרים, הרי בגן הוא שווה לאחרים, הן בעיני הגננת והן בעיני האחרים בקבוצה. הגננת מתייחסת לכל הילדים בלי משוא פנים ובלי דעות קדומות. באווירה כזאת לומד כל ילד, שלמרות השוני קיים שוויון אפשרויות לנצל את הפוטנציאל האישי, לרכוש תמיכה ומעמד בקרב קבוצת השווים. בעזרת הגננת הופכת הכיתה למעין מעבדה להכרת מגוון רחב של ילדים, כאשר לכל אחד מהם יש אורח חיים שונה. למרות השוני נוצרת קבוצה של פרטים, המשתפים פעולה, המגלים סובלנות הדדית והחשים תחושה של שייכות לקבוצה. כדי לטפח אורח חיים דמוקרטי המושתת על פלורליזם תרבותי, דתי, לאומי ועדתי, חשוב שהילד יפתח מגיל צעיר גישה רב ממדית כלפי אנשים וכלפי תופעות שונות בחיים. גישה זאת תאפשר, בשלב מאוחר יותר, אימוץ עמדות שיאפשרו מלחמה נגד סטראוטיפים בנושא ההבדל בין המינים ובין דתיים לחילוניים, נגד אפליה עדתית ואפליית בני מיעוטים. חשוב שמגיל צעיר יתנסה הילד בחוויות משותפות עם ילדים השונים ממנו, לדוגמה: במסגרת פרוייקט "השוני והדמיון בינינו" ייפגש הילד עם ילדי גנים מחוץ לשכונת מגוריו, עם ילדי גנים ממגזר בני המיעוטים וכד'.

ד. קבוצת השווים היא הריבון

באורח חיים דמוקרטי הריבון הוא העם, הבוחר ומחליף לעתים מזומנות את נציגיו. קיימת חובה לנהוג על פי החלטת הרוב תוך כיבוד הזכות של המיעוט להביע את דעותיו ולהיאבק עליהן. התהליך הדמוקרטי מתבצע בגרעינים דמוקרטיים, כגון: מועצת העיר, ועד השכונה, ועד הבית, ועד ההורים ועד הכיתה, וכד'. לכן חשוב לטפח אצל הילד לצד הזהות האינדיווידואלית את הזהות הקבוצתית. הילד חבר בקבוצות רבות: משפחה, כיתה, חוגים וכד'. בקבוצות אלו הוא מתנסה בחוויה של שותפות בקביעת החוקים, שמטרתם להסדיר ולארגן את החיים בקבוצה. הוא בוחר ונבחר לתפקידים שונים, והתנסות בחוויה זאת של מימשל עצמי מלמדת את הילד לקבל אחריות אישית ולגלות מעורבות בחיי הקבוצה והקהילה.

ה. שלטון החוק

אורח החיים הדמוקרטי מבוסס על חופש בגבולות החוק "Order And Liberty", כלומר, זאת מסגרת שיש בה איזון בין החברות והחופש של הפרט לבין קיום הסדר והחוק הציבורי. קיימות שתי סכנות לאורח החיים הדמוקרטי. סכנה אחת נובעת מהאפשרות של ניצול החופש ליצירת מצב, שבו בשם החופש של הפרט יוצרים סדר חיים שבו "איש הישר בעיניו יעשה", דהיינו - אנרכיה. סכנה שנייה נובעת מהרצון לאבטח את חופש הפרט ולמנוע מצב אנרכיה על ידי כפיית הסדרים וחוקים באופן אוטוקרטי רודני.

המשתמע מהעיקרון לגבי החינוך הוא, שמגיל צעיר יש לטפח את מודעות הילד לזיקה שבין ההגנה על החופש ועל זכויות היחיד ובין הצורך לציית לחוקי הקבוצה והחברה. הילד הצעיר הוא אגוצנטרי - קשה לו לראות את המציאות מנקודות מבט שונות, ולכן קשה לו לגלות התחשבות באחרים. האגוצנטריות גורמת לו להתעלם מחוקים שאינם משרתים אותו או להתאים את החוקים לצרכיו. בשלב הראשון הילד מקבל את החוקים מתוך התרצות, במשך הזמן חלק מהילדים לומד לציית לחוק מתוך הזדהות והפנמה.

לקביעת החוקים ולהצבת הגבולות בגיל הרך יש שתי מטרות:

1. לקדם את הבקרה והשליטה העצמית תוך ריסון הדחפים והיצרים של הילד.
2. לטפח בילד מודעות לכך שגם לאחרים רצונות משלהם ושעליו להתחשב ברצונות אלו.

ילדים צעירים זקוקים למסגרת בעלת גבולות ברורים. יש להציב את הגבולות תוך בניית אמון עם הילד ותוך התאמת החוקים לציפיותיו. חשוב להציב את הגבולות בלי איומים ותוך הסבר פשוט של המטרה.

יש להסביר את ההוראות בדרך החיוב ולא בדרך השלילה ("בגן שלנו מדברים בשקט" ולא "בגן שלנו לא מדברים בקול רם".) יש להעניק לילד תחושה שמבינים את צרכיו והרגשותיו ("אתה היית מאוד רוצה להישאר עוד קצת בגן"), אך חיוני לציית לגבולות שהוסכם עליהם ("עכשיו חייבים לעזוב את הגן נבוא לכאן מחר בבוקר").

חשוב שבכיתה יהיו נוהלי עבודה וכללי ארגון וסדר, שהם תנאי לחופש ולחרות של הילד. במסגרת הקבוצה הילד לומד, שכדי ליהנות מהזכויות יש למלא חובות, ושיחסי הגומלין מבוססים על קח ותן. החל מהיום הראשון בגן הילד לומד, שיש כללים המסדירים את הפעילויות השונות: ישיבה, מעבר מפינת עבודה לפינה שנייה, סידור הצעצועים, אחסון הציוד, יציאה לחצר הגן וכד'. ההשתתפות של הילד בקביעת חלק מהחוקים מהווה הכנה לקראת השתלבותו בכללי המשחק החברתי בשלב מאוחר יותר.

הזיקה בין ערכים דמוקרטיים ובין תקשורת תומכת

בית הספר הוא סביבה חברתית המאופיינת על ידי משתנים ארגוניים ואקולוגיים. אחד המשתנים החשובים, המשפיעים על ההתהליך החינוכי, הוא האקלים החברתי, הכולל בתוכו ממדים רבים, כגון: נורמות, לכידות, שיתוף, תחרותיות, דפוסי תקשורת בין המורה והתלמידים ובין התלמידים לבין עצמם וכד' (Moos 1979). דפוסי התקשורת הבין אישית משפיעים על האקלים החברתי, ואילו האקלים החברתי משפיע על דפוסי התקשורת. תקשורת היא תהליך המאופיין בתלות גומלין ובהשפעה הדדית. יש כיתות, שבהן האקלים החברתי מעודד **תקשורת תומכת**, ויש כיתות שבהן האקלים החברתי מעודד **תקשורת מתגוננת**. תקשורת תומכת מבוססת על מערכת יחסים המאופיינת בהיעדר איום על העצמי של הילד, ואילו בתקשורת מתגוננת מופעל איום חברתי, דבר הגורם לחרדה ולצורך להתגונן. כאשר בכיתה אורח החיים מבוסס על העקרונות הדמוקרטיים, מתקיימים התנאים הבאים המעודדים תקשורת תומכת: קבלה של הילד ללא תנאי, פתיחות, אמפתיה רגשית, ציפיות בין אישיות חיוביות, גישה שוויונית ושיתוף פעולה.

דפוס האקלים התקשורתי בכיתה משפיע במידה רבה על תהליך הסוציאליזציה. דפוס האקלים יקבע במידה רבה את החוויות הרגשיות של הילד ואת הדרך שבה הוא יגיב לאירועים שונים המתרחשים בכיתה. אם התקשורת תומכת, הילד ילמד אסטרטגיות של התמודדות באמצעות התחשבות בצרכים של הזולת, שיתוף פעולה, פתרון בעיות באמצעות פשרה וכד'. בתקשורת מתגוננת הילד ילמד אסטרטגיה של התחרות, יריבות, התנצחות תוך גילוי אנוכיות ותוקפנות כלפי האחרים.

התנאים המעודדים תקשורת תומכת

א. קבלה ללא תנאי

בתקשורת תומכת היחס כלפי הילד מבוסס על קבלה ללא תנאי, כלומר מקבלים אותו כמו שהוא על מעלותיו וחולשותיו (רוג'רס, 1973). הקבלה של הילד מסייעת לו לקבל את עצמו, ואילו הקבלה העצמית עוזרת לו לקבל את הזולת. ההתייחסות אל הילד היא כאל אדם הנמצא בתהליך התהוות, שבו בהדרגה הוא מממש את הפוטנציאל הגלום בו. בתנאים אלה הילד חש אמון וביטחון בכוחותיו ונותן אמון בסביבה. הילד מרגיש ביטחון להעז, לנסות, לחקור ולתת פתרונות משלו לבעיות שהוא נתקל בהן. הילד מרגיש חופש להתנסות ולהתייחס להתנסות האישית שלו ללא חשש מביקורת ומהערכה (Rogers, 1958). באווירה של תמיכה וקבלה הילד יכול להביע בצורה גלויה את רגשותיו ומניעיו. הפתיחות של הילד גורמת לקבוצה לחוש קירבה כלפיו ולצמצם את חומות ההתגוננות. כאשר בכיתה קיימת אווירה של שיפוט וביקורת, הילד רואה במורה או בקבוצה מקור לאיום על ההערכה העצמית שלו. ילד החי באיום מפתח לעצמו "ראייה של משפך", שפתחו הצר פונה כלפי חוץ - דהיינו, הוא רואה את המציאות לאור הגורם המאיים, וראייה זו איננה מאפשרת לו להתייחס באופן אובייקטיבי למכלול הגורמים. הנטייה של הילד במצב איום היא לפרש כל גירוי כאות לדחייה או להתקפה אישית. במצב זה הילד מתרכז באלמנט של **ההקשר הרגשי** של המסר, תוך פירוש וסילוף הכוונות האמיתיות של המסר.

ב. גישה של פתיחות

גישה של פתיחות מאפשרת ליצור יחסי גומלין המושתתים על אמון וכבוד הדדי. הילד מרגיש ביטחון, מוכן להתחלק עם אחרים ברגשותיו, ובכך לאפשר להם להכיר אותו טוב יותר. אווירה של פתיחות ויחס תומך מסייעת לילד להגביר את מודעותו למניעי התנהגותו ולהשפעה שיש לדפוסי התנהגותו על תגובת האחרים כלפיו. מודעות זאת נרכשת בעקבות קשרי גומלין, המבוססים על מתן משוב בצורה של תיאור ההתנהגות ולא של הערכת האישיות. לדוגמה, במקום שיוסי יאמר לדני בשעת מריבה: "אתה ילד רע, מטומטם, טיפש" וכד', הוא יאמר לו: "כאשר אתה דוחף אותי וחוטף ממני את הכדור, זה מכעיס ומצער אותי מאוד". בתקשורת שיש בה התייחסות לתיאור המעשה ולא לעושה, אין פגיעות אישיות. כל משתתף מתאר את רגשותיו ומזמין את השני ליחסי גומלין. בדרך זאת הילד מוכן לשמוע ביקורת, בלי לראות בה משום פגיעה אישית המחייבת הצטדקות או האשמת נגד. הפתיחות והמשוב הלא מאיים מאפשרים לילד לבחון את התנהגותו מנקודת הראות של האחרים.

ג. גישה של אמפתיה רגשית

תקשורת אמפתית מושתתת על היכולת של המורה והחברים בקבוצה לשקף באופן נאמן את הרגשות, תוך מתן תחושה לזולת, שהמשמעות הרגשית מאחורי המלים ומאחורי ההתנהגות שלו היא מובנת (1963 Katz). הבנה אמפתית יכולה להתקיים רק כשמתקיימים תנאים של יחסי אמון, כבוד הדדי, נכונות קבלה רגשית ועניין בזולת. בתנאים אלה המורה והילדים מעודדים זה את זה לדבר בצורה גלויה על רגשותיהם ללא חרדה ואיום משיפוט ומביקורת. בתקושרת אמפתית המורה עוזרת לילד לנסח את רגשותיו ונותנת לו לגיטימציה לבטא אותם בצורה חופשית ופתוחה, גם אם הרגשות הם שליליים. כשמקבלים את רגשות הילד, עוזרים לו לחקור את מניעיו, מחשבותיו ורגשותיו, ובכך מאפשרים לו להתקרב ולקבל את עצמו על רגשותיו. כאשר הילד קרוב לרגשותיו, הדבר מאפשר לו להתמודד טוב יותר עם המציאות. הילד מקבל לגיטימיזציה לרגשותיו, לומד להתמודד עם רגשות סותרים או שליליים, ועל ידי כך מגיע לשליטה רגשית טובה יותר.

בתקשורת אמפתית המורה מאפשר לילד לבטא את רגשותיו עד הסוף מבלי להתערב או מבלי להפריע לו. לדוגמה, כשהילד אומר: "את שונאת אותי, את אוהבת רק את יוסי" וכו', אל לה למורה להפסיקו בטענה שזה לא נכון וכו'; במקרה זה חשוב שהילד יבטא את רגשותיו עד הסוף, כדי שייקל לו מבחינה רגשית. תגובה אמפתית מצד המורה יכולה להיות: "אני מצטערת מאוד שאתה מרגיש כך". על המורה להימנע מלכוון את רגשות הילד בצורה של: "אני בטוחה שאתה אוהב את דני - נכון"? או "אתה לא התכוונת להרביץ ליוסי". באווירה דוגמאטית וסמכותית הילד לומד מהר מה "צריך" להרגיש ולחשוב, דבר הגורם לו לתחושת ניכור ולנטייה להסוות את רגשותיו האמיתיים. חוסר היכולת לבטא הרגשות באופן גלוי יכול להוביל להצטברות כעס ואיבה, שיבואו לידי ביטוי בדרכים עקיפות וישבשו את מערך היחסים בינו ובין הסביבה.

ד. ציפיות בין אישיות המדגישות את החיוב וכוחו של היחיד

בקבוצה מתקיימים תהליכים בין-אישיים מעגליים, המשפיעים על דפוסי היחסים ועל האקלים התקשורתי. לכל ילד יש ציפיות הן לגבי עצמו והן לגבי התנהגות האחרים שאתם הוא מקיים יחסי גומלין. ציפייה היא חיזוי של התנהגות. הציפיות הן תוצר של המשוב שהילד מקבל מהאחרים ומן הניסיון האישי. לציפיות העצמיות השפעה על הדרך שבה תופס הילד את עצמו. הדימוי העצמי משפיע במידה רבה על סכמות הציפייה שלפיהן הילד יבחר את הפרטים שלהם ישים לב ועל המשמעות שייחס למסרים השונים. על פי רוב הנטייה הוא לשים לב למידע התואם את הדימוי העצמי ולהתעלם ממידע הסותר אותו. התפיסה והציפיות העצמיות קובעים במידה רבה את ההתנהגות של הילד, ואילו התנהגותו תקבע את הציפיות וההערכה של האחרים כלפיו. בתהליך בין-אישי מעגלי זה מתרחשת תופעה הנקראת בשם "נבואה המגשימה את עצמה" - דהיינו, התרחשות אירוע או ביצוע התנהגות כתוצאה מציפיה לכך שיתרחשו. המשמעות של התופעה בחינוך היא שהילד מאמץ לעצמו את הציפיות של האחרים בקבוצה ומגשים אותן (Rosonthel & Jacobon ,1968). כאשר למורה או לחברים בקבוצה יש ציפיות נמוכות או שליליות מן הילד, עלול הדבר להכניס אותו למעגל של יחסים בין-אישיים שליליים. ציפיות נמוכות נובעות לעתים מהתנסות שלילית עם הילד או מדעות קדומות המבוססות על סטריאוטיפים המתייחסים למעמד חברתי, לקבוצה אתנית, למקום מגורים וכד'. הציפיות השליליות לגבי התנהגות הילד או לגבי הישגיו משפיעות על דפוסי התקשורת כלפיו (Bzophy & Good ,1970). כך לדוגמה, מורה המאוכזבת מהתנהגות הילד יכולה לשדר לו בצורה מודעת או לא מודעת את אכזבתה על ידי שידור ציפיות בצורה של קביעה מראש: "ידעתי שבסופו של דבר תהרוס את הצעצוע", "מתי אפשר יהיה סוף סוף לקבל נחת ממך", "הזהרתי אותך מיליון פעם לא ליפול". ילד, שעיצב לעצמו דימוי עצמי שלילי בעקבות התנסות במשוב שלילי, יכול לאמץ לעצמו דפוסי תקשורת מתגוננת. הוא יכול לנסות לפצות עצמו על ידי זה שהוא יוכיח את חשיבותו על ידי שליטה

על אחרים או על ידי התבודדות וניתוק הקשר מהקבוצה, כדי למנוע התנסות במשוב שלילי. שני הפתרונות יכולים להתפרש כבלתי ידידותיים על ידי חבריו לקבוצה, דבר שיגביר את הנטייה שלהם לתת לו משוב שלילי שיבססס עוד יותר את הדימוי העצמי של הילד.

קבוצה בעלת תקשורת תומכת מאופיינת על ידי ציפיות בין־אישיות, המדגישות את כוחו של היחיד ולא את נקודות החולשה. המורה מעודד את התלמידים ותומך בהם, ולא רק בתלמידים בעלי היכולת. הציפיות שונות לגבי כל ילד לאור אישיותו וצרכיו, והן משתנות עם הזמן. החברים בקבוצה מעודדים זה את זה לבטא את הכשרים המיוחדים שלהם, כך שלכל אחד יש הזדמנות להצליח. בתנאים אלה הילד חש ביטחון במחיצת חבריו והוא מגייס את כל המשאבים ומשקיע מאמץ כדי להצליח. העידוד, העזרה והמשוב החיובי גורמים לילד להתנהג בצורה ידידותית. הקבוצה רואה שהילד מתנהג בצורה ידידותית ולכן היא בונה ציפיות חיוביות כלפיו. בתנאים אלה גוברת פעילות הגומלין בין הילדים והיא מתבטאת במידה רבה של שיתוף פעולה ושל תלות־הדדית.

ה. גישה שוויונית ושל שיתוף פעולה

לפי גישה זו הילד הוא עצמאי ומסוגל לקבל על עצמו אחריות. על המורה להיות מעורה בחיי הילדים אך לא להתערב, אלא לאפשר להם לנהל במידה רבה של עצמאות את חייהם. הגישה של המורה איננה זו של: "אני מקור הסמכות היודע הכול ואסור לערער על קביעותי והחלטותי".

המורה מטפח אווירה, המאופיינת במוכנות לערוך ניסיונות ולבחון גישות ורעיונות שונים, כאשר לכל ילד ניתנת ההזדמנות לגלות פתרון העונה לצרכיו שלו. הגישה היא של שוויון בין המורה ובין התלמידים, ולמורה אין פתרון מוכן מראש שנכפה מלמעלה. הילדים, בשיתוף עם המורה, קובעים את היעדים ואת הצעדים להשגת היעדים, כאשר כולם במשותף מעריכים את הפתרונות השונים.

ו. אישיות המורה ותפקידו

על המורה מוטל התפקיד החשוב של יצירת אקלים חברתי בכיתה, שיעזור לילדים להפנים את נורמות ההתנהגות, המושתתות על הערכים הדמוקרטיים. התפקיד ניתן לביצוע רק על ידי מורה שבאישיותו ובמעשיו מהווה דוגמה לכך. אם המורה חסר את הכשרים של פתיחות, סובלנות לזולת, הבנה אמפתית - כל הטפה לדמוקרטיה תהיה לא יעילה. רק מורה הנוקט עמדה ערכית בשאלות העולות על סדר היום הציבורי, המגלה אכפתיות ומעורבות בחיי הקהילה, המתנדב למשימות ציבוריות והמטפח תקשורת בין־אישית תומכת יכול לשמש מודל לחיקוי, להזדהות ולהפנמה. העמדות והגישות הדמוקרטיות של המורה עוזרות להניע את התלמידים ואת הוריהם לקבל על עצמם את התפקיד החשוב של "כלב השמירה" של הערכונות הדמוקרטיים. מורה בעל גישה דמוקרטית **פותח** את הכיתה למעורבות פעילה של ההורים, והוא רואה בהם שותף בקביעת המדיניות החינוכית. המורה המטפח אורח חיים דמוקרטי בודק עצמו בקביעות באמצעות השאלות: מה אני מלמד? לשם מה אני מלמד? איך ולמי? הוא מגלה רגישות לגורמים הרבים המשפיעים על האקלים החברתי של הכיתה ודואג שהיחסים יושתתו על הערכים הדמוקרטיים תוך קיום תקשורת בין־אישית תומכת.

מקורות

1. דיואי ג'והן,**דמוקרטיה וחינוך**, מוסד ביאליק, ירושלים 1916.
2. רוג'רס קרל,**חופש ללמוד**, ספריית הפועלים, תל-אביב 1973.

3. Brophy, J. & Good, T. Teacher's Communication of differential expectation for Children's Classroom performance: Some behavioral data. **Journal of Educational Psychology** .61 1970, 365-374.

4. Katz, L, R, **Empathy - its Nature and uses.** London. Collier-Macmillan, 1963.

5. Moos, R, H., **Evaluating educational environments** . Jossey-Bass, Enc, San-Francisco, 1979

6. Rogers, C. R. The Characteristics of a helping Relationship, **Personnel and Guidence Journal,** 1958,37, 6-16.

7. Rosental, R & Jacobson, L, **Pygmalion in the Classroom,** New-york,Holt, Rinehaat & Winoton, 1968.

חינוך לדמוקרטיה ולדו־קיום

אלוף הראבן

כל אדם הוא עולם ומלואו. וכל אדם חי בצומת של עולמות: ביחסי גומלין עם קרובים ורחוקים, עם דומים ושונים, בין תפיסות עולם מקובלות עליו ושאינן מקובלות, בין זיכרונות קצרי טווח, בין רגשות, חרדות, תקוות וסיכויים.

כל אדם חי בצומת. וכל חברה וכל עם חיים בצומת. היום יותר מאשר אי פעם בעבר. בסוף המאה שעברה היה סבי נוסע מירושלים ליפו בדיליג'נס, ומגיע כעבור יממה ומחצה. כיום באותו משך זמן אנו מגיעים לאוסטרליה. קהיר, עמאן, פריז, לונדון וניו־יורק קרובות היום לירושלים, בממד הזמן, יותר משיפו הייתה קרובה לפני מאה שנה. בחיוג שמונה ספרות אנו משוחחים עם כל נקודה בארץ. בחיוג תריסר ספרות אנו משוחחים תוך שניות עם אנשים בנורבגיה, אלסקה, ארגנטינה, ניו זילנד והונג קונג. באמצעות הטלוויזיה אנו חוזים, ברגע ההתרחשות: בנשיא ארצות הברית נואם, במשחק כדורגל במקסיקו, בהפגנת מיליונים בבירת סין. בסופרמרקט אנו קונים מוצרים מהגליל ומעמק הירדן, מאירופה, מארצות הברית, מיפן ומקוריאה.

כל עם חי בצומת. אבל לא כל הצמתים שווים. יש צמתים קלים. לחיות באי, באוסטרליה, ביפן, בבריטניה, קל יותר מאשר לחיות ביבשת, כשעמים אחרים סמוכים וקרובים אליך. להיות עם גדול במספר - סין העממית, ברית המועצות, ארצות הברית - קל יותר מאשר להיות עם קטן. להיות עם שתרבותו אחידה, כגון יפן, כגון דנמרק, קל יותר מלהיות עם רב־תרבויות, כגון ארצות הברית, הודו, או ברית המועצות.

גם אנחנו חיים בצומת. והצומת שבו אנו חיים הוא בין הקשים ביותר בעולם. צומת בין יבשות - בין אסיה לאפריקה, וקרוב לאירופה. בין שני ימים - ים התיכון וים סוף. בין מדבריות סיני, ערב וסוריה. בין העם המצרי לבין העמים הערביים - הפלסטינים, הירדנים, הסורים והעדות בלבנון. צומת שבו קיים סכסוך אלים - שש מלחמות בארבעים שנה, התקוממות הנמשכת כבר למעלה משנה ואיום במלחמה אפשרית נוספת מצד סוריה ומעשי טרור כמעט מדי שבוע. אך גם יחסי גומלין שאינם סכסוך - בין יהודים לערבים אזרחי המדינה, בין ערבים פלסטינים בשטחים ליהודים, בין ישראל למצרים, ובין ישראל לירדן ולמרוקו.

לא רק ביחסינו החיצוניים אנו צומת, אלא גם בינינו לבין עצמנו. לישראל הגיעו יהודים ממאה ושתיים מדינות. בישראל נפגשים יוצאי תרבויות המזרח ותרבויות המערב; תומכי מסורת ושואפי מודרניות; דתיים וחילוניים; אנשים שאמונתם יהודית, מוסלמית, דרוזית ונוצרית. אנשים ששפתם המקורית עברית, ערבית, יידיש, לאדינו, ועוד עשרות שפות אחרות, ושבבית הספר כולם לומדים גם אנגלית כשפה נוספת. אנשים שכמחציתם קוראים ספר, לפחות מפעם לפעם, וכמחציתם אינם קונים ספרים ואינם קוראים ספרים.

בצומת קשה זה אנו חיים, קשה ביחסיו החיצוניים המורכבים, על המתח שבין סכסוך לשלום, וקשה ביחסים הפנימיים, על מורכבותם התרבותית והקבוצתית, והמתחים העולים ממנה.

צומת קשה - ובו מדינה קטנה, בשטח ובאוכלוסייה. ארבעה וחצי מיליון אזרחים ישראלים.

השאלה הקיומית הראשונה במעלה העומדת בפנינו היא איך להתקיים, כחברה אנושית מצליחה, בצומת הקשה הזה.

השאלה החינוכית הראשונה במעלה העומדת בפנינו היא איך לחנך את הדור הצעיר לחיות ולהתנהג בצומת הקשה הזה.

הפתרון הקל ביותר, לכאורה, הוא לומר: הריבוי הזה של תרבויות, של יחסי גומלין, פנימיים וחיצוניים, של בעיות ומתחים, הוא למעלה מכוחנו. אם כן, הבה נעשה לעצמנו חיים פשוטים ונשליט דרך אחת ויחידה: מי שיסכים לה, יישאר בתוכנו, ומי שאיננו מסכים, יואל נא בטובו להסתלק מכאן. ואכן, יש בתוכנו אנשים, קבוצות, בני נוער, שפתרון כזה קוסם להם מאוד. לדידם, איש חזק, אמונה חזקה, משטר חזק - הם השלישייה הקדושה, שבאמצעותה נגאל את עצמנו מכל מצוקותינו. מלת המפתח בשבילם היא כוח. איש חזק - שיפעל בכוח, אמונה חזקה - שכוחה יגבר על כל דעה חריגה, ומשטר חזק - שיפעיל כוח להשתיק כל נטייה לשונות ולדעה אחרת ואף יגרש כל מי ששונה מאתנו. זהו פתרון קל, לכאורה, עד שאנו מגיעים לשאלה: מה מחירו? ומחירו הוא הרס החברה הישראלית. שכן אין להניח שכל אותן קבוצות בישראל, שאינן שלמות עם דרך הכוח, ישלימו עם מנהיג, עם אמונה ועם משטר הכופים עצמם עליהם בכוח. ושלטון כפוי בכוח סופו שייצר כוחות נגדיים שיפעלו נגדו, אם בגלוי ואם בסמוי.

דמוקרטיה היא הדרך החסכונית ביותר לקיים חברה רבת־פנים, ורבת־תרבויות. חסכונית בשימוש בכוח. וחסכונית - בהגבלת ריבונותו של אדם על חייו ועל דעתו. שכן מה ההבדל בין דמוקרטיה לשאינה דמוקרטיה? בדמוקרטיה נותנים אמון בכל אדם, כל עוד לא הפר את חוקי המדינה. במשטר שאינו דמוקרטי חושדים בכל אדם שמא איננו נאמן למשטר. אין משמעות הדבר שבדמוקרטיה אין מתחים: אלא שדמוקרטיה היא הליך לטפל במתחים בלי לדכאם בכוח, ואלו שלילת דמוקרטיה מגמתה דיכוי מתחים בכוח והעלמתם.

אנו מחנכים אם כן לדמוקרטיה, משום שזהו המשטר היחיד שיאפשר לנו לשרוד כחברה אנושית בצומת קשה. אך נוסיף לכך, שאנו מחנכים לכיוון זה, משום שבהתנהגות הדמוקרטית צפונים כמה ערכים עמוקים של היהדות, שקדמו לדמוקרטיה של אתונה בחמש מאות עד אלף שנה, והיו מקיפים ואוניברסליים בתפיסתם ממנה; שכן באתונה, נזכור, כמחצית התושבים היו אזרחים, וכמחציתם עבדים משוללי זכויות אזרח. מה הם היסודות העמוקים ביהדות, שהיו דמוקרטיים עוד לפני שהיוונים המציאו את המלה?

בראש ובראשונה, שלילת מצב העבדות. כל עניינו של הדיבר הראשון בעשרת הדיברות הוא ביציאה ממצב של עבדות, ביציאה מבית עבדים, כלומר להיות ריבונים על חיינו ועל התנהגותנו.

יסוד עמוק שני הוא קביעת עקרון השוויוניות לכל התושבים - "משפט אחד יהיה לכם לגר ולתושב"; כלומר, לא דין אחד ליהודים ודין אחר לזולתם, אלא משפט אחד לכולם, וכולם שווים בפניו.

שלישית, ההנמקה החוזרת ונשנית היא לזכור, "כי גרים הייתם בארץ מצרים", כלומר, יציאה מעבדות ומגלות אין משמעותה קיום אותו משטר רק בהיפוך יחסים, אלא השתחררות ממלכוד הגולה. ומהו מלכוד הגולה? רוב המשתמש בכוחו על מנת להשפיל את בני המיעוט. אם אנו מביאים הנה את מלכוד הגולה, רק בהיפוך היחסים, הרי שאימצנו ערכים שקבעו אותם זרים בגולה; ערכים לפיהם הרוב משים עצמו עליון על פני מיעוט הנחות בעיניהם. מי שהיכו ערבים אזרחי המדינה רק משום זהותם הערבית, למעשה נטשו ערך יסוד יהודי ואימצו לעצמם ערכי התנהגות של גויים.

רביעית, חובת מתן הכבוד לכל אדם, כי כל אדם נברא בצלם. וכאן לכאורה חידה: האמנם יש צלם לאלהים? וכי אין היהדות מחנכת שלא לעשות צלם מאלהים? והתשובה: אם האדם נברא בצלם אלהים, שאין לו צלם, הרי שגם מהאדם אל לנו לעשות צלם. לא צלם שמשתחווים לו, כלומר שעושה את האדם המשתחווה לפחות מן הצלם, ולא צלם שבזים לו, כלומר שעושה אותו לפחות מזולתו. מי הם הצלמים בימינו? לא רק פסלים ותמונות, אלא בעיקר צלמים שאדם עושה לו בפנימיותו, אם מעצמו ואם מזולתו. יש מי שעשו צלם מהמושג יהודים, גם במובן המתנשא, וגם במובן הנחות; ויש מי שעשו צלם מהמושגים דתיים, חילוניים, ספרדים, אשכנזים, עדות מזרח, יקים, שחורים, גויים, ערבים, נוצרים, מוסלמים.

כאן מגיעים אנו ליסוד עמוק נוסף, ולעניינו אולי החשוב ביותר שביהדות, והוא ההבדלה. כל ענייני של פרק א' בבראשית הוא שהבריאה היא תהליך הולך ומתמשך של הבדלה: בין שמים לארץ, בין אור לחושך, בין צמחים מתפתחים, בין בעלי חיים ובין בני אדם. אין יצירה ואין ייחודיות בלי הבדלה. ואין אנושיות בלי הכרה בנבדלותם של בני אדם זה מזה. אין אני אני אלא משום נבדלותי ממי שאיננו אני. לא צלם אחד אלא פנים רבות.

אילו נתבקשתי למצות את תכליתו של התהליך החינוכי שבו אנו דנים במלה אחת הייתי אומר: לחנך להבדלה, או בלעז לדיפרנציאציה. להבדלה ולא להתבדלות: כלומר, ליכולת להכיר כל אדם בנבדלותו, בייחודו האנושי, ולקיים עמו יחסי גומלין, על בסיס כיבוד נבדלותו. ואם היה עלי למצות את הקושי החינוכי במושג אחד הייתי מסכם אותו במושג: סירוב ההבדלה. סירוב ההבדלה או שלילת ייחודם האנושי של בני אדם, סירוב להכיר בנבדלותם, סירוב לכבד את זכותם להיות אנושיים בדרכם הם. סירוב ההבדלה והחרדה בפני השונה הוא אולי המחסום הקשה ביותר שעמו עלינו להתמודד בסוגיה זו של חינוך לדמוקרטיה. סירוב המתלווה בדרך כלל בהדבקת תוויות, סטראוטיפים, דעות קדומות, צלמים. סירוב ההבדלה נעוץ בחרדה - חרדה מפני בני אדם בכלל, חרדה מפני קבוצת בני אדם, חרדה שאדם אינו יודע ואינו מעז לשים לה גבול.

ולבסוף, עוד יסוד עמוק אחד, שהוא אולי עיקר עיקרה של היהדות: אם נבדוק מה היסוד האחד המתקיים ברציפות ביהדות מראשיתה לפני שלושת אלפים וחמש מאות שנה, נמצא שהיסוד איננו לא משטר, לא ממלכה, לא כהונה, לא מקדש, ואפילו לא ארץ. היסוד הוא מרכזיות החוק והמשפט ופירושם המתמיד מחדש. אין אנו מחנכים רק להבדלה, שמבטיחה את ייחודו של כל אדם, אלא גם לחוק ולמשפט, המבטיחים שכולנו נוכל לחיות יחד כחברה אחת תוך מערכת כללים מוסכמת; לא מערכת נוקשה, אלא מערכת הניתנת לפירוש מחדש ולשינוי; אבל מערכת המחייבת את כולנו - דתים וחילוניים, מזרחים ומערביים, יהודים וערבים. זו המערכת המחייבת אותנו ביחסי הגומלין שיש לנו אלה עם אלה. לא מה אדם חושב, לא מה הוא מרגיש, אלא כיצד הוא נוהג ביחסיו עם זולתו. וגם זה הבדל עמוק בין חברה דמוקרטית לחברה שאיננה כזו. בחברה דמוקרטית שופטים אדם לפי התנהגותו. בחברה שאיננה דמוקרטית שופטים אותו גם לפי הגותו.

משום יסודות אלה שמנינו, חינוך לדמוקרטיה וחינוך לדו־קיום הם סוגיה אחת, שחלקיה שזורים זה בזה ואינם ניתנים להפרדה.

אם אחד מיסודותיה של דמוקרטיה הוא שוויון זכויות ומתן כבוד לכל אדם, הרי אחת ממטרות היסוד של חינוך לדו־קיום, כפי שהיא באה על ביטוייה בחוזר המנכ"ל מ־1 לפברואר 1983, היא לחנך ליחסי גומלין בין יהודים לערבים אזרחי ישראל על בסיס של שוויון אזרחי.

אם אחד מהיסודות העמוקים, בין אם ביהדות ובין אם בדמוקרטיה, הוא הבדלה, הרי שהוא חיוני בחינוך ליחסים בין יהודים לערבים, בין ישראל לשכניה. אין אנו מצויים בסוג אחד ויחיד של יחסים עם כל הערבים באשר הם, אלא כורח קיומי הוא שנלמד להבדיל בין ציבורים שונים, בין עמים שונים ובין סוגי יחסים שונים. אנו מצויים ביחסים של סכסוך קשה עם סוריה, עם אש"פ ועם מדינות כמו לוב ועירק. אך יש לנו יחסי שלום עם מצרים ויחסים של שוויון אזרחי עם הערבים בישראל, יחסים של הידברות ושיתוף פעולה עם ירדן, מרוקו, ועם הערבים בשטחים, הבאים לעבוד יום יום בישראל. הבדלה כאן היא כורח קיומי, כי אם נחיל על כל הקבוצות והמדינות האלה הגדרה אחת ויחידה - כגון סכסוך, או אויבים ושונאים, הרי שנממש לעצמנו את המצב הקיומי הקשה ביותר למדינת ישראל: נעשה לאויבים בפועל גם מדינות וקבוצות של ערבים המוכנים לחיות עמנו בשלום ועל בסיס של אינטרסים משותפים. ושוב, אם לחזור ליהודים המכים ערבים באורח שרירותי, במקום לסייע לכוחות הביטחון, המתמודדים יום יום עם אלימות בשטחים, הרחיבו אותם יהודים את המערכה ללא הבדלה, ופתחו חזית של עוינות לעם ישראל, בארץ ומחוצה לה. זה המבחן הקיומי של לחיות בצומת קשה, ולחיות בחכמה. לדעת ללחום עד חורמה בכל מי שזיהינו כאלים בפועל, ולדעת לחיות ביחסים תקיני עם תשעים ותשעה אחוזים ותשע עשיריות האחוז של האוכלוסייה הערבית שאינם מחבלים, ושבהתנהגותם אינם פוגעים בחוק.

לפיכך סוגיית החינוך לדמוקרטיה איננה סוגיה עיונית, אלא סוגיה מעשית. יש טוענים, שהרבה מחנכים בורחים מחינוך לדו־קיום לחינוך לדמוקרטיה. אולם המבחן האמיתי של חינוך בסוגיה זו איננו אך ורק בהתייחסות לנושא היהודי־ערבי, או הדתי־חילוני, או כל נושא אחר. חינוך של ממש הוא אך ורק תהליך. בסוגיה של כיצד חיים בצומת קשה, אי אפשר לטפל טיפול אפיזודי. תכניות לימודים בודדות, ולו גם מעולות, אולי תורמות פה ושם לידע של תלמידים, אבל בל נשלה את עצמנו, שאחרי שלושים שעות על דמוקרטיה התלמיד יהיה דמוקרטי, או אחרי שלושים שעות על דו־קיום ידע כבר כיצד להתייחס לבני קבוצת מיעוט. אלפי הרצאות שניתנו בשנה שעברה על דמוקרטיה אולי תרמו ליצירת אווירה או לקביעת הנושא כאופנה, אבל נהיה נא ישרים עם עצמנו ונודה בכך, שמבחינה חינוכית ערכן היה קרוב לאפס.

אם רוצים אנו להתמודד באמת ובתמים עם סוגיה קשה זו, אין מנוס מכך שנציג אותה כשאלה מקפת לבית הספר ולגן הילדים, ונשאל: במה באים על ביטוים חינוך לדמוקרטיה ולדו־קיום במכלול הפעולות של בית הספר? ולאורך כל שנות הלימוד? בדרכי ההתייחסות של מורים אלה לאלה, בדרכי התייחסותם לתלמידים, ביחסים בין תלמידים, ובתכניות הלימוד השונות? דוגמה אחת בלבד: מורה המעודד תלמידיו לשאול שאלות לעניין ללא היסוס - בכל תחום שהוא - תרם תרומה משמעותית לחינוכם כאזרחים דמוקרטים. זה לא עולה כסף. זה לא מחייב שעות נוספות. אבל זה מחייב מודעות לכך, שהמסר הבלתי־מפורש של עבודת החינוך אולי עולה בערכו על המסר המפורש, ה"איך" חשוב אולי עוד יותר מה"מה". מורה סמכותי, אך המכבד את אישיותם של תלמידיו, הוא במשתמע מחנך לדמוקרטיה; ואילו מורה סמכותני, **AUTHORITARIAN**, המזלזל בתלמידיו, מערער בהתנהגותו את יסודות ההתנהגות הדמוקרטית. אנו מבדילים כאן הבדלה ברורה בין שני טיפוסים - הסמכותי והסמכותני. סמכותיות ודמוקרטיה אינן עומדות בסתירה זו לזו; מטיבה של דמוקרטיה שהיא מאצילה סמכויות לבעלי תפקידים, אם כי מעמידה אותם בביקורת מתמדת על דרך תפקודם. לעומת זאת, סמכותניות היא יחס שבמרכזו הפעלת שררה - והיא סתירה לדמוקרטיה. יש במערכת החינוך כאלה ויש כאלה, והשאלה, איך עושים מופת מהקבוצה האחת ואיך מתקנים את דרך תפקודה של הקבוצה השנייה, היא שאלת מפתח לסוגיה זו שבה אנו עוסקים.

אנסה לסכם:

בראש ובראשונה עשתה מערכת החינוך צעד חשוב בכך שקבעה את נושאי הדמוקרטיה והדו־קיום על סדר היום הקבוע של החינוך בישראל. כמדומני, שצעד זה הוא עתה בלתי הפיך. אולם כל מה שנעשה בתחום זה עד היום, בין אם בתוך מערכת החינוך, ובין אם ביוזמת מוסדות חיצוניים, כולל ון ליר, הם אך ורק צעדים ראשוניים, חלקיים, ארעיים, ועל פי כל קריטריון חינוכי רציני - ברובם גם בלתי מספקים. אחרי שקבענו את הנושא כהכרח חינוכי, עלינו להתמודד עתה עם השאלה כיצד לשזור אותו כנושא קבע בדרך הפעולה של בתי הספר וגני ילדים.

נראה לי שרצוי הוא שנקבע לעצמנו, בדרך של בירור מתמשך, מה הם המודל או המודלים של חינוך לדמוקרטיה ולדו־קיום בבית ספר, כתהליך מתמשך. ושבירור זה של מודלים ייעשה קודם כל בתוך בתי ספר עצמם, עם צוותי של מנהלים ומורים, כך שהתשובות יצמחו מתוכם ולא בדרך של הנחתה מלמעלה.

*אחר שמתוך בתי הספר יתפתחו מודלים אחדים, מן הראוי שנברר את דרכי העתקתם לבתי ספר אחרים. אין כאן הכוונה לחיקוי. אלא לכך שבכל בית ספר יתגבש, בראשות מנהליו, צוות של מורים שישאל שאלות כגון: במה אנו ממחישים את יסוד מתן הכבוד לזולת - ביחסים שבינינו לבין עצמנו? שבינינו לבין התלמידים? שבין קבוצות שונות בתוך ישראל? במה אנו בוחנים עיקרון זה - דרך תכניות הלימוד במקרא, בספרות, בהיסטוריה, באזרחות? במה אנו מפתחים אצל תלמידינו גם התנהגות מכבדת את הזולת, וגם התנהגות שמגינה על הזולת, כאשר מישהו פוגע בכבודו? שאלות דומות אפשר לשאול לגבי יסודות ההבדלה, השוויון האזרחי ומרכזיות החוק והמשפט. אפשר להמשיך ולשאול: מהו **מינימום הידע** שעלינו להנחיל לתלמידים בסוגיות אלה? ומהו **מינימום ההתנהגות** שאנו שואפים לעודד ולפתח ביניהם?*

הקמתה של היחידה החדשה במשרד החינוך היא צעד הכרחי בכיוון של בניית החינוך לדמוקרטיה כתהליך, אולם הצלחתם מותנה בכמה תנאים:

תנאי ראשון שהנהלת המשרד תיתן למאמץ זה גיבוי מתמיד ולאורך זמן, לא רק במלים ובחוזרים שבכתב, אלא גם באמצעים. אם הוקמה היחידה רק כדי להיות עלה תאנה של המשרד, מוטב שלא הוקמה.

תנאי שני הוא, שהדרגים הבכירים במערכת, ובראש ובראשונה המפקחים, יתנו גיבוי מלא לריבוי יוזמות בשטח, ואף יטלו על עצמם ליזום התחלות בתחום זה.

ותנאי שלישי, ואולי החשוב שביניהם, שלאורך הארץ ולרוחבה, יקומו בתי ספר, ויטלו על עצמם את המשימה הקשה לשאול: כיצד לחנך את הדור הצעיר לחיות בצומת קשה? וכיצד להתמודד עם שאלה זו בדרך של תהליך, השזור לאורך כל העבודה החינוכית?

אני מאמין, שאם בשנים הבאות נצליח לעשות את הערכים העמוקים של ההתנהגות הדמוקרטית לחלק מההוויה החינוכית, לא רק נחנך תלמידים להיות אזרחים יותר טובים, אלא נמצא ששיפרנו את איכות תהליך הלימודים בכללותו. זו משימה קשה מאוד, וזו אולי עוד סיבה טובה מדוע עלינו לעסוק בה.

(דצמבר 1986)

ביבליוגרפיה

- אוניברסיטה פתוחה, ***דמוקרטיה מהי?*** יחידה יחסים דמוקרטיים, 1980.
- אוניברסיטה פתוחה, ***דמוקרטיות ודיקטטורות במאה ה-20***, מקראה, חלק א', 1984.
- גביזון רות, ***זכויות האזרח בישראל***, האגודה לזכויות האזרח, 1982. דיואי ג'והן, ***דמוקרטיה וחינוך***, מוסד ביאליק, ירושלים, 1916.
- נחמה יניב, ***"חגי ישראל, מנהגים ומסורת"***, הוצאת יבנה, 1982.
- רות נסים, ***"גן הילדים בעבודתו"***, חלק א', תכני שבת ומועד (יום העצמאות, עמ' 129).
- ***אני בישראל יפה***, המועצה לישראל יפה, פרקים "אני וביתי", "אני בבית המשותף", "אני נוסע באוטובוס", "אני במרכז קניות" "אני בחוף הים" וכיו"ב.
- ***יציאת מצרים ומתן תורה***, מקראה לגיל הרך, למוסדות ממלכתיים, ת"ל, הפרק "חוק" (עמ' 31).
- ***מגילת העצמאות שלי***, 1988, המרכז לשלום, הפרקים "הבית של יעל" (עמ' 40), "חוק בבית - טוב בבית" (עמ' 41).
- ***"40 למדינת ישראל"***, מדריך לגננות, משרד החינוך, 1988.
- המרכז לטכנולוגיה חינוכית, ***"זהרור"***, 1984.
- ***קדמ"ה***, דרך להגברת שיתוף הורים ומורים בתהליכי חינוך ילדים, משרד החינוך, 1988.
- ***מעגל הקסם***, תכנית התפתחות לגדילה אישית וחברתית לגן-הילדים, עריכה שושנה קידרון, משרד החינוך והתרבות, 1985.

אורלב אורי,	**חיית החושך,**	עם עובד, 1976.
	מחשבות צהרים,	ספרית הפועלים, תשל"ח.
אטלס יהודה,	• **הילד הזה הוא אני,**	כתר, 1977.
	גם אני לא,	כתר, 1979.
אנדרסן, הנס כריסטיאן,	**הברווזון המכוער,**	מסדה, תש"ד.
בורלא עודד,	"השור השחור"	מתוך: **ספורים וחרוז,**
	"הנחש הרטוב"	עם עובד, 1973.
	"הג'ירפה המצחיקה"	עם עובד, תשל"ח.
	שנים עשר טוק טוק,	עם עובד, 1969.
	האפרוח,	
גולדברג לאה,	**מה עושות האיילות,**	הקיבוץ הארצי, השומר הצעיר, 1969.
	דירה להשכיר,	ספרית הפועלים, 1972.
	"ברוגז"	מתוך: **צריף קטן,**
	"הילד הרע",	ספרית הפועלים, תשכ"ז.
גפן יהונתן,	"הילד האדום"	מתוך:
	"הילד הצהוב"	**הכוכבים הם הילדים של הירח,**
	"הילד הביישן"	הוצאת דביר, תשל"ד.
	"הילד סתם"	
	"הייתי הילד הכי קטן בכתה"	
	"כבר ראיתם את השמלה החדשה של עינת"	
דשא מיכאל,	"הנורית הכתומה והפרפר הכחול"	מתוך:
	"העגבניה שלא ידעה כיצד להאדים"	**החמריה והינשוף השחור,**
	"הזמיר והסחלב"	מסדה, 1795.
הלל ע.	"הדוכיפת"	מתוך: **בוקר טוב,**
	"יואש"	הקיבוץ המאוחד, 1970.
הראל נירה,	**צרות,**	מסדה, 1980.
	"מיכי אבטיחי",	מתוך: **ספורי הבית המשותף,**
		כתר, 1981.
זרחי נורית,	**ישנונה,**	כתר, 1978.
טשרנוביץ ימימיה,	**מוקי השובב,**	מסדה 1969.
ילן שטקליס מרים,	"ג'ינג'י",	מתוך: **בחלומי,** דביר, תש"ד.
מינטר אנקה,	**קוראים לי ינשופי,**	בוסתן, 1970.
סטרוד עליזה,	"בכיינית"	מתוך: **צמד חמד,** מסדה, 1973.
סידון אפריים,	**במעלה הקרחות,**	כתר, 1983.
סלע אורי,	"יפתח המלוכלך"	מתוך:
	"יובל המנוול"	**יפתח המלוכלך,**
	"עודד המתנדנד"	לוין אפשטיין, מודן, 1975.
פגיס דן,	**הביצה שהתחפשה,**	עם עובד, תשל"ג.

